કૃષ્ણાશ્રયમિદં સ્તોત્રં યઃ પઠેત્ કૃષ્ણસન્નિધૌ ।
તસ્યાશ્રયો ભવેત્ કૃષ્ણ ઈતિ શ્રીવલ્લભોબ્રવીત્ ॥

॥ શ્રીકૃષ્ણાશ્રય ॥

*આ ગ્રન્થ નામ જ જણાવે છે તે મુજબ શ્રીવલ્લભાચાર્યજીએ
આ ગ્રન્થમાં શ્રીકૃષ્ણના દ્રઢ આશ્રયની અનિવાર્યતા ઘણા પાસાંઓથી
અને શ્રીકૃષ્ણ સિવાય અન્ય દેવી-દેવતાના આશ્રયના
ત્યાગની જરૂર છે તેનું વર્ણન કર્યું છે.*

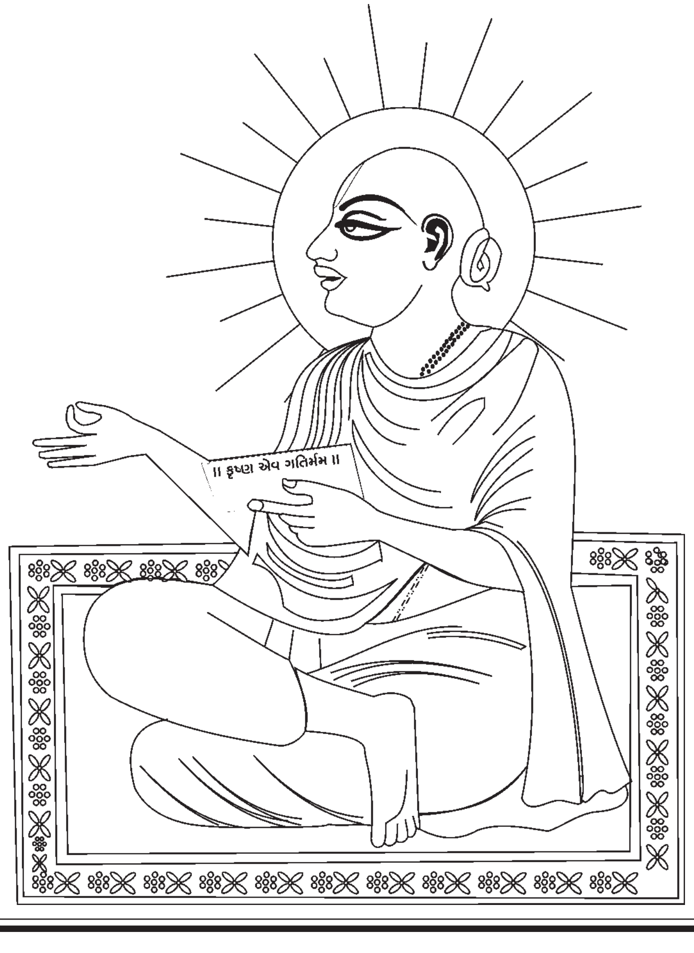
॥ કૃષ્ણ એવ ગતિર્મમ ॥

Printed Book

Not Published on a regular bases Posted under Post Office guide clause 2.16

પ્રતિ શ્રી, ______________________________

____

____

____

____

:: ષોડશગ્રન્થ અધ્યયન કેન્દ્ર સંપર્ક ::

રાજકોટ	પ્રવીણભાઈ	૯૪૨૭૪૯૫૧૫૯/(૦૨૮૧) ૨૨૨૦૦૫૫
જુનાગઢ	ભાવેશભાઈ-હીનાબેન	૯૪૨૮૨૪૨૦૧૪/૨૬૫૧૮૩૬
ગોંડલ	બકુલભાઈ	૯૯૯૮૪૭૫૨૨૦
મોરબી	હિતેશભાઈ	૯૮૨૫૮૬૭૨૩૫
હાલોલ	ભાનુબેન	(૦૨૬૭૬) ૨૨૧૭૪૩
વડોદરા	નરેન્દ્રભાઈ/મુકેશભાઈ	(૦૨૬૫) ૨૩૬૩૦૪૭/૯૨૨૭૧૩૫૭૪૦
આણંદ	ગિરીશભાઈ	(૦૨૯૨) ૨૫૪૦૪૬
અમદાવાદ	તેજસભાઈ/મિલનભાઈ	૯૪૨૬૩૮૪૪૯૮/૨૬૩૦૦૮૦૮
ભરૂચ	દેવેન્દ્રભાઈ	૯૪૨૮૧૭૬૩૦૨
સુરત	સુનીલભાઈ/પારૂલબેન	૯૮૨૫૧૪૭૦૬૩/૯૯૯૮૨૨૦૨૧૦
મુમ્બઈ	રસિકભાઈ/ધર્મેન્દ્રસિંહ	૯૮૨૦૨૯૫૯૩૨ / ૨૮૦૬૮૬૨૫
જયપુર	કિશોરભાઈ	૦૯૩૧૪૫૦૨૯૧૧

પ્રકાશક : **ષોડશગ્રંથ પ્રવચનમાલા સમિતિ, રાજકોટ.**

પ્રકાશન વર્ષ : વિ. સં. ૨૦૬૫=ઈ.સ. ૨૦૦૯.

પ્રત : ૨૦૦૦

ઐચ્છિક ગ્રંથ પ્રકાશન સહાય : ૩/-(પોસ્ટેજ અલગ)

:: પ્રાપ્તિસ્થાન ::

પુષ્ટિ અસ્મિતા સંવર્ધન કેન્દ્ર

૨૧૪-અમરદીપ કોમ્પલેક્ષ, ૨-રજપૂતપરા, રાજકોટ. મો. ૯૪૨૭૪૯૫૧૫૯/૨૨૨૦૦૫૫

શ્રીકૃષ્ણાશ્રય

સર્વમાર્ગેષુ નષ્ટેષુ કલૌ ચ ખલધર્મિણિ ।
પાષણ્ડપ્રચુરે લોકે કૃષ્ણ એવ ગતિર્મમ ॥ ૧ ॥
મ્લેચ્છાક્રાન્તેષુ દેશેષુ પાપૈકનિલયેષુ ચ ।
સત્પીડાવ્યગ્રલોકેષુ કૃષ્ણ એવ ગતિર્મમ ॥ ૨ ॥
ગંગાદિતીર્થવર્યેષુ દુષ્ટૈરેવાવૃતેષ્વિહ ।
તિરોહિતાધિદૈવેષુ કૃષ્ણ એવ ગતિર્મમ ॥ ૩ ॥
અહંકારવિમૂઢેષુ સત્સુ પાપાનુવર્તિષુ ।
લાભપૂજાર્થયત્નેષુ કૃષ્ણ એવ ગતિર્મમ ॥ ૪ ॥
અપરિજ્ઞાનનષ્ટેષુ મન્ત્રેષ્વવ્રતયોગિષુ ।
તિરોહિતાર્થદેવેષુ કૃષ્ણ એવ ગતિર્મમ ॥ ૫ ॥
નાનાવાદવિનષ્ટેષુ સર્વકર્મવ્રતાદિષુ ।
પાષણ્ડૈકપ્રયત્નેષુ કૃષ્ણ એવ ગતિર્મમ ॥ ૬ ॥
અજામિલાદિદોષાણાં નાશકોનુભવે સ્થિતઃ ।
જ્ઞાપિતાખિલમાહાત્મ્યઃ કૃષ્ણ એવ ગતિર્મમ ॥ ૭ ॥
પ્રાકૃતાઃ સકલા દેવા ગણિતાનન્દકં બૃહત્ ।
પૂર્ણાનન્દો હરિસ્તસ્માત્ કૃષ્ણ એવ ગતિર્મમ ॥ ૮ ॥
વિવેકધૈર્યભક્ત્યાદિરહિતસ્ય વિશેષતઃ ।
પાપાસક્તસ્ય દીનસ્ય કૃષ્ણ એવ ગતિર્મમ ॥ ૯ ॥
સર્વસામર્થ્યસહિતઃ સર્વત્રૈવાખિલાર્થકૃત્ ।
શરણસ્થસમુદ્ધારં કૃષ્ણં વિજ્ઞાપયામ્યહમ્ ॥ ૧૦ ॥
કૃષ્ણાશ્રયમિદં સ્તોત્રં યઃ પઠેત્ કૃષ્ણસન્નિધૌ ।
તસ્યાશ્રયો ભવેત્ કૃષ્ણ ઈતિ શ્રીવલ્લભોબ્રવીત્ ॥ ૧૧ ॥

॥ ઈતિ શ્રીમદ્વલ્લભાચાર્યવિરચિતં કૃષ્ણાશ્રયસ્તોત્રં સમ્પૂર્ણમ્ ॥

કૃષ્ણાશ્રય

‘કૃષ્ણાશ્રય’ નો ભાવ સમજાવતાં પુ. શ્રીહરિકૃષ્ણ શાસ્ત્રીજી કહે છે કે **‘કૃષ્ણ’** એટલે સદાનંદ અને આશ્રય એટલે આધાર. તેથી, સદાનંદ સ્વરૂપ શ્રીકૃષ્ણ જ જીવ માત્રનો આધાર છે, એવું દઢતાથી માનીને, સર્વના આધારરૂપ શ્રીકૃષ્ણની જ પ્રાપ્તિ કરવા માટે, આ સ્તોત્રનો પાઠ કરવો, એવું સમજાવનારું સ્તોત્ર તે કૃષ્ણાશ્રય.

આ કલિકાલમાં સાધક, સાધન અને સાધ્ય એ ત્રણેનો વિચાર કરતાં એક જ હકીકત ફલિત થાય છે અને તે એ કે ‘‘આ કલિકાલમાં જીવ માટે એક માત્ર કૃષ્ણનો આશ્રય જ હિતાવહ છે. આ હકીકતનો ઉપદેશ આપવા માટે દૈવોદ્ધાર પ્રયત્નાત્મા એવું જેમનું નામ છે. એવા શ્રીમહાપ્રભુજીએ આ ગ્રંથ પ્રકટ કર્યો છે. તેમના એ ઉપદેશને આ રીતે સમજી શકાય :-

(૧) સાધકને ઉપદેશ આપતાં આપશ્રી કહે છે, *‘‘હે જીવ ! તું પરબ્રહ્મ શ્રીકૃષ્ણનો અંશ છે. તેથી તારા એકમાત્ર આશ્રય (આધાર) રૂપ શ્રીકૃષ્ણની પ્રાપ્તિ માટે તું તેનું જ શરણ સ્વીકાર.’’*

(૨) સાધન અંગેનો ઉપદેશ આપતાં આપશ્રી કહે છે, *‘‘કર્મમાર્ગ, જ્ઞાનમાર્ગ, યોગ આદિ બધા માર્ગોને યથોચિત સાધવાનું, આ કલિકાલમાં, પૂર્ણતઃ અશક્ય થઈ પડયું છે. એ બધા માર્ગો કૃષ્ણપ્રાપ્તિ માટેનાં સાધનરૂપ બની શકે તેમ નથી એ તું નિશ્ચયપૂર્વક સમજી લે.’’*

(૩) સાધ્ય અંગેનો ઉપદેશ આપતાં આપશ્રી કહે છે, *‘‘જીવ, મંદમતિ, મંદભાગ્ય, અલ્પાયુ અને સાધનહીન હોવાથી, તે પોતાના પ્રયત્નોથી શું શાધવાનો છે ? તેથી હે જીવ ! સાધ્યની પ્રાપ્તિ કરાવી આપવાનું સર્વ કાર્ય તું કૃષ્ણ-કૃપા ઉપર જ છોડી દે.’’*

હે જીવ ! તારું સાધ્ય શું છે ? શ્રુતિ કથે છે - ***રસં હવેવાયં લબ્ધવાનંદી***

ભવતિ - એટલે કે રસસ્વરૂપ પ્રભુનો લાભ (પ્રાપ્ત) કરીને જ આનંદી થવાય છે. તું નિશ્ચયપૂર્વક એવું સમજી લે કે **રસો વૈ સઃ** એટલે કે તે પ્રભુજ (કૃષ્ણ જ) રસરૂપ છે. તેથી તે રસાત્મક સ્વરૂપ શ્રીકૃષ્ણની પ્રાપ્તિ એ જ તારું સાધ્ય છે. એવા એ રસરૂપ પ્રભુની પ્રાપ્તિ શાથી થાય ? આ પ્રશ્નનું સમાધાન આ ગ્રંથ કરાવે છે; અને કહે છે કે 'તેની પ્રાપ્તિ કૃષ્ણનો આશ્રય ગ્રહણ કરવાથી જ થાય; અન્ય કોઇ રીતે નહીં.'' ''પૂર્ણાનંદો હરિસ્તસ્માત્ કૃષ્ણ એવ ગતિર્મમ્ '' વાત સાચી છે ભાઈ, તદ્દન સાચી છે. જીવને જો કૃષ્ણનો આશ્રય મળે તો તેને માટે શું અલભ્ય છે ?

પરંતુ એ આશ્રય મળે કેવી રીતે ? ''કૃષ્ણાશ્રય'' એ શું સાધન સાધ્ય એટલે કે સાધન દ્વારા સાધી શકાય તેવી વસ્તુ છે ? ના, કૃષ્ણાશ્રય સાધન-સાધ્ય નથી. પરંતુ પ્રભુ પોતે પ્રસન્ન થઈને, જીવને, પોતાના આશ્રયનું દાન કરે ત્યારે જ તે લભ્ય છે. આ તો પુષ્ટિમાર્ગનો એક અટલ સિદ્ધાંત છે. એટલા માટે 'કૃષ્ણાશ્રય' સ્તોત્રમાં શ્રીમહાપ્રભુજીએ કૃષ્ણના આશ્રયને સિદ્ધ કરવા માટેનાં સાધનોનો ઉપદેશ નથી આપ્યો. પરંતુ જીવને તે આશ્રય મળી રહે તેટલા માટે, જીવના વિષે પોતે કૃષ્ણને પ્રાર્થના જ કરી છે.

'કૃષ્ણાશ્રય' માં કૃષ્ણ શબ્દ છે. એ શબ્દોનો ભાવ સમજાવતાં કહેવામાં આવ્યું છે કે-

કૃષિર્ભૂવાચકઃ શબ્દોણશ્ચ નિવૃત્તિ વાચકઃ ।
તયોરૈક્યં પરં બ્રહ્મ કૃષ્ણ ઈત્યભિધીયતે ।।

અર્થાત્ : કૃષ્ણ એ ભૂવાચક (ભૂ એટલે સત્ = સત્તા) શબ્દ છે. અને ણ એ આનંદવાચક શબ્દ છે. સત્ અને આનંદ એ બે શબ્દો જોડવાથી સદાનંદ બને છે. એ સદાનંદ પરબ્રહ્મનો વાચક છે. તે એવી રીતે કે ''કૃષ્ણ શબ્દનો પૂર્વ ભાગ કૃષ્ એ સત્ નો વાચક છે. અને એનો ઉત્તર ભાગ ણ એ આનંદનો વાચક છે. અને પ્રત્યાહાર ન્યાયે 'ચિત્' એટલે ચૈતન્યનો વાચક ભાગ તેનો મધ્યપાતિ છે. તેથી કૃષ્ણનો અર્થ સત્ + ચિત્ + આનંદ એટલે કે સચ્ચિદાનંદ થાય.

એવા જ સચ્ચિદાનંદ સ્વરૂપ, સદાનંદ શ્રીકૃષ્ણનો જ આશ્રય કરવો, અને એક માત્ર તેમને જ તમારા લૌકિક અને પારલૌકિકના નિર્વાહક (નિર્વાહ કરનાર) માનવા એનું નામ કૃષ્ણાશ્રય.

કૃષ્ણનો આશ્રય રાખ્યા સિવાય આ કલિકાલમાં જીવ, પોતાના ઉદ્ધાર અન્ય રીતે કરી શકે તેમ નથી. પ્રશ્ન એ છે કે કૃષ્ણનો જ આશ્રય શા માટે ? બીજા ઘણા દેવો છે, શિવ, વિરંચી, ઇન્દ્ર આદિ દેવોનો આશ્રય રાખવાથી શું જીવનો ઉદ્ધાર ન થાય ? તેનો પ્રત્યુત્તર આપતા શ્રીમદ્ વલ્લભાચાર્યજી કહે છે, **‘‘પ્રાકૃતાઃ સકલા દેવાઃ’’** અર્થાત્ એ બધા દેવો પ્રાકૃત્ (પ્રકૃતિને આધીન) છે. જો તેઓ પ્રકૃતિ એટલે માયાને આધીન હોય તો, તેઓ તેમનો આશ્રય કરનારને માયામાંથી કેવી રીતે મુક્ત કરાવી શકે ? એટલા માટે તો ભગવાન કૃષ્ણે, પોતે ગાયેલ અદ્‌ભૂત ગીત (ગીતાજી) માં મધુર ગુંજન કરતા ગાયું છે કે ‘‘મામેવ મે પ્રપદ્યન્તે, માયા મે તાં તરન્તિ તે’’ અર્થાત્ મારે જ શરણે આવનાર જીવ મારી (દુરત્ય) માયાને તરીને (સહેલાઇથી) પાર ઊતરી શકે છે. અને બીજી એવીજ મધુર આજ્ઞા કરી છે, ‘‘મામેકં શરણં વ્રજ’’ અર્થાત્ મને એકલાને જ શરણે આવ. કૃષ્ણની એ આજ્ઞાઓનું પાલન કરો અને તેને જ પામો...

આ રીતે કૃષ્ણના આશ્રયમાં અનન્યતા એ જ મહત્વની વસ્તુ છે. પુષ્ટિમાર્ગમાં કૃષ્ણ કૃપા સિવાય સઘળા વૃથા છે. યમેવૈષ આદિ શ્રુતિઓ પણ આપણને એવો જ ઉપદેશ આપે છે. તેથી કૃષ્ણનો આશ્રય ગ્રહણ કરવો. આશ્રય તો કૃષ્ણનો જ, બીજા કોઈનો નહીં. ગતિ તો ઘનશ્યામની જ, બીજા કોઇની નહીં. કૃષ્ણાશ્રય ગ્રંથનો આવો ગૂઢ ભાવ છે.

શ્રીમદાચાર્યચરણે, વિવેકધૈર્યાશ્રય ગ્રંથમાં, આશ્રયનું અલગ નિરૂપણ કરીને શ્રીકૃષ્ણનો જ આશ્રય ગ્રહણ કરવાની આજ્ઞા કરી છે. ‘‘ઐહિકે પારલોકે ચ સર્વથા શરણં હરિઃ’’ એટલે કે આ લોક કે પરલોક સંબંધી કોઇપણ બાબતમાં, હંમેશા, શ્રીહરિ જ મારો આશ્રય, મારો આધાર અને મારુ શરણ છે એવી દઢ ભાવના રાખવી તેનું નામ કૃષ્ણાશ્રય.

અને એ કૃષ્ણાશ્રયનું મૂર્ત સ્વરૂપ એટલે અષ્ટાક્ષર – **શ્રીકૃષ્ણઃ શરણં**

મમ. અને અષ્ટાક્ષરનો અર્થ આવો થાય છે – **મમ નિઃસાધનસ્ય શરણં આશ્રયઃ શક્યાશક્ય સંપાદકઃ શ્રીકૃષ્ણ.** એટલે કે નિઃસાધન એવા મારા જેવા જીવનું એકમાત્ર શરણ, એક માત્ર આધાર શ્રીકૃષ્ણ છે. તે જ મારું શક્ય, અશક્ય બધી બાબતોનું સંપાદન કરાવી આપે છે. આ ભાવ, આવો વિશ્વાસ, તમારો આવો દૃઢ નિર્ધાર વ્યક્ત કરવા માટે **''સદા રટો શ્રીકૃષ્ણઃ શરણં મમ – વલ્લભવરની આજ્ઞા એ કહેવાય જો.''**

શ્રીવલ્લભે લાહોરમાં વસતા બુલામિશ્ર પંડિત નામના પોતાના સેવકને માટે 'કૃષ્ણાશ્રય'ની રચના કરી છે એવું માનવામાં આવે છે. બુલામિશ્ર શ્રીમહાપ્રભુજીને શરણે આવ્યા. આચાર્યશ્રીએ તેમને નામ સંભળાવી, નિવેદન કરાવ્યું. શ્રીઠાકુરજીની સન્મુખ પાઠ કરાવ્યો. તે પાઠ કરવાથી, પંડિતજીને શ્રીઠાકુરજીની બધી લીલાઓનો સાનુભવ થવા લાગ્યો; એટલું જ નહીં, કૃષ્ણાશ્રયનો નિત્ય પાઠ કરવાના ફલરૂપે તેમને માનસી સેવા સિદ્ધ થઈ. આવું છે કૃષ્ણના સાન્નિધૌ એટલે કે કૃષ્ણના સાન્નિધ્યમાં કૃષ્ણાશ્રયનો પાઠ કરવાનું ફલ.

પુષ્ટિમાર્ગનું પરમ સત્ય એક જ છે. અને તે છે કૃષ્ણ એવ ગતિર્મમ । જીવ વાંછે છે કૃષ્ણની ગતિ. એ જ એનું ધ્યેય છે, શ્રેય છે અને પ્રેય પણ એ જ છે. એજ એનું સાધન છે અને સાધ્ય પણ એ જ છે. એમાં જ એની ગતિ છે અને એની મતિ પણ એમાં જ હોવી ઘટે. શ્રીમહાપ્રભુજીએ દૈવી જીવો ઉપર કૃપા કરીને આ ગ્રંથની રચના કરી છે. તેમના સમયે (વિક્રમની સોળમી સદીમાં) કલિકાલના પ્રભાવથી, સાધન ષટક – દેશ, કાળ, દ્રવ્ય, કર્તૃ, કર્મ અને મંત્ર આ છ સાધનોનો સમુહ – અશુદ્ધ બની ગયો હતો. તેમનામાં પ્રભુ પ્રાપ્તિ માટેનું અસાધકપણું આવી ગયું હતું. તેવા સમયે નિઃસાધન બનીને મુંઝાયેલા જીવે શું કરવું તે આપશ્રીએ કૃષ્ણાશ્રયમાં બતાવ્યું છે.

આપણો હિંદુ ધર્મ સનાતન ધર્મ છે. ભારતમાં અનેક ઋષિ-મુનિઓ, મહાત્માઓ, તપસ્વીઓ અને માર્ગ પ્રવર્તકો ઉત્પન્ન થયા છે. તેમણે ભગવદ્ પ્રાપ્તિ માટેનો વિચાર કર્યો અને પોતાને જે માર્ગ સરળ અને સચોટ લાગ્યો. તે માર્ગ, તેમણે કૃપા કરીને પોતાના અનુયાયીઓને બતાવ્યો. સર્વજ્ઞ અને

આર્ષદૃષ્ટા એવા એ ઋષિમુનિઓએ હજારો વર્ષ સુધી તપ કરીને અમોઘ મંત્રો મેળવ્યા અને મુમુક્ષોઓને તે મંત્રો આપ્યા, જેથી તેઓ તે મંત્રોને પવિત્ર વાતાવરણમાં ઉચ્ચાર કરીને, સ્વયં પરમાત્માને પામી શકે. એ બધા મંત્રોમાં અમોઘ શક્તિ હતી. તેમણે બતાવેલ માર્ગ સચોટ હતા. કોટાન કોટી જીવો તેમણે બતાવેલ માર્ગે ચાલીને તેમણે આપેલ મંત્રોનું રટણ કરીને, પરમપદને પામ્યા છે.

પરંતુ તે બધુ બન્યું, સત્યયુગ, ત્રેતા અને દ્વાપર યુગમાં. દ્વાપરના અંતે ભગવાન શ્રીકૃષ્ણના સ્વધામ ગમન પછી. કલિયુગનો પ્રારંભ થયો. રાજા પરીક્ષિતે કલિયુગને શિક્ષા તો કરી પરંતુ ઉદારચરિત એ રાજા, કલિયુગના પ્રભાવને ફેલાતાં અટકાવી ન શકયા. કલિયુગનો પ્રભાવ અસાધારણ છે. તેથી સ્વયં તેઓ કલિયુગની અસર નીચે આવી ગયા. શમિક ઋષિના ગળામાં મરેલો સાપ પહેરાવીને તેમણે ઋષિપુત્રના શાપને પોતાના ગળામાં પહેરી લીધો. પરંતુ હજુ સુધી કલિયુગનો પ્રભાવ એટલો બધો વ્યાપક બન્યો ન હતો. તેથી વકતાઓમાં ઉત્તમ એવા બ્રહ્મજ્ઞાની શુકદેવજી મહારાજે, સાત દિવસ સુધી, શ્રીમદ્ ભાગવતની કથા કહી સંભળાવીને, તેમને પરમ પદની પ્રાપ્તિ કરાવી આપી. અને પરીક્ષિત કૃષ્ણની ગતિને પામ્યા.

પરંતુ સમય જતાં, કલિકાલનો પ્રભાવ વધુ તીવ્ર બનવા લાગ્યો. શ્રીમદાચાર્યચરણના ભૂતલવાસ દરમ્યાન, તેનો પ્રભાવ મધ્યાકાશે પહોંચી ચૂકયો હતો. દેશ, કાળ, દ્રવ્ય, કર્તૃ, કર્મ અને મંત્ર આદિ બધા ઉપર તેનો પ્રભાવ સાદ્યંત ફેલાઇ ગયો હતો. એટલા માટે તો, કૃષ્ણાશ્રયના પ્રથમ શ્લોકમાં શ્રીમહાપ્રભુજી, કલિકાલના ભીષણ પ્રભાવનું વર્ણન કરે છે.

શ્રીકૃષ્ણાશ્રય ગ્રંથ ઐતિહાસિક ગ્રંથ છે. વિક્રમની સોળમી સદીમાં એટલે કે શ્રીમહાપ્રભુના સમયમાં ભારતની દેશકાલની પરિસ્થિતિનો તાદૃશ્ય ચિતાર, એ ગ્રંથના વાચનથી મળી રહે છે. દેશ વિધર્મીઓથી આક્રાંત બની ચૂકયો હતો. પરિણામે, આનુસંગિક રીતે, જીવનનાં બધાં ક્ષેત્રોમાં ભ્રષ્ટાચાર વ્યાપી ચૂકયો હતો.

તે સમયે, સારાયે ભારતમાં વિધર્મીઓનું જોર વ્યાપી ગયું હતું. વિદેશી શાસકો દ્વારા, તીર્થો ભ્રષ્ટ થઈ ગયા હતાં. મંદિરોમાં રહેતા દેવતાઓ તિરોહિત થઈ ગયા હતા. વિધર્મીઓ દ્વારા મંદિરો અને મૂર્તિઓનો ધ્વંશ થતો હતો. મંદિરોને સ્થાને મસ્જિદો બનતી હતી. ગાયોની કતલ થતી હતી. તથા બ્રાહ્મણોની નિર્મમ હત્યા થતી હતી.

બીજી બાજુ, કલિયુગનાં પ્રભાવથી અને વિદેશી શાસકોના જુલ્મથી, ભારતના લોકોની આધ્યાત્મિક દુર્દશા થઈ હતી. શાસ્ત્રના જાણકાર લોકો અહંકારી બની ગયા હતા. દેશમાં ભિન્ન ભિન્ન માર્ગ પ્રવર્તતા હતા. શાસ્ત્રોના મારી મચડીને કરેલા અર્થો દ્વારા આચારભેદ અને મતભેદ સર્જાતા હતા. ચારેબાજુ પાખંડ ફેલાઈ ગયું હતું. ધર્માચાર્યો ધર્મના નામે પાખંડને પોષતા હતા. તેથી લોકોનો વિશ્વાસ, ધર્મ, માર્ગ, મંત્ર અને તીર્થો ઉપરથી ઉડી ગયો હતો.

એવે સમયે કયે માર્ગે ચાલીને, પ્રભુ પાસે પહોંચવું એ પ્રશ્ન ઉભો થયો હતો. પ્રભુની પાસે પહોંચવા માટે કયાં સાધનોનો ઉપયોગ કરવો - કર્મ, જ્ઞાન કે ભક્તિ અથવા જપ, તપ કે કીર્તન ?

આચાર્યશ્રી આજ્ઞા કરે છે કે કલિયુગના પ્રબળ પ્રવાહ સામે જ્યારે આ બધાં સાધનો અને જીવના બધા પુરુષાર્થો નિઃસત્વ બની ગયાં હતાં ત્યારે નિર્બળ એવો જીવ, સાધનહીન એવો જીવ શું કરે ? તેની પાસે કોઈ સાધન તો છે નહીં અને તેનામાં કોઈ પુરુષાર્થ કરવાની શકિત રહી નથી તે ઉપરાંત વિધર્મીઓ તેને પીડા કરી રહ્યા છે, આવે સમયે તેણે શું કરવું ?

શ્રીમહાપ્રભુજી જીવને રસ્તો બતાવે છે. તત્કાલિન પરિસ્થિતિ, સાધનનું અસાધકપણું અને પુરુષાર્થની નિષ્ફળતાને ધ્યાનમાં લેતાં, જીવ માટે એક માત્ર રસ્તો છે. કૃષ્ણ એવ ગતિર્મમ । એટલે કે સાધન હીન એવો હું, શ્રીકૃષ્ણ જ મારી ગતિ થાવ. કેવળ આ એકજ રસ્તો છે.

પરંતુ શી રીતે ? કઈ શક્તિ કે સાધનના બળે જીવ કૃષ્ણની ગતિ માગે છે? શ્રીમહાપ્રભુજી આજ્ઞા કરે છે, ''જીવ સાધન હીનતાને બળે કૃષ્ણની ગતિ માગે છે. તે પોતાની દીનતાના બળે શ્રીકૃષ્ણની ગતિ માગે છે. જીવ નિર્બળ છે,

તે દીન છે; હીન છે; દોષપૂર્ણ છે; સાધનહીન છે. પરંતુ તે જેની ગતિ પ્રાર્થે છે તે કૃષ્ણ તો સમર્થ છે; નિર્દોષ છે; પરિપૂર્ણ છે. આમ, જીવ પોતાના બળ ઉપર નહીં, પરંતુ શ્રીકૃષ્ણના બળ ઉપર એવી ગતિ માગે છે, તે એવી ઉત્તમ ગતિ માગે છે જે ગતિ યોગીઓ, તપસ્વીઓ અને જ્ઞાનીઓને મળવી પણ દુર્લભ છે.

કૃષ્ણાશ્રય ગ્રંથમાં કુલ ૧૧ શ્લોકો છે. તેમાં પહેલાં દશ શ્લોકને જ વાસ્તવિક રીતે કૃષ્ણાશ્રય કહી શકાય. ગ્રંથનો છેલ્લો શ્લોક તો, એ ગ્રંથ (કૃષ્ણાશ્રય)નો પાઠ કૃષ્ણના સાન્નિધ્યમાં કરતાં કેવું ફળ મળે તે કહી બતાવે છે. તેથી તે કૃષ્ણાશ્રય ગ્રંથના આત્મા રૂપે છે.

કૃષ્ણાશ્રયમાં દશ શ્લોકો છે એમ સમજવું. પ્રશ્ન એ છે કે એ ગ્રંથમાં દશ જ શ્લોકો શા માટે છે ? તેમાં દશ શ્લોકો રાખવાના ચાર હેતુઓ હોવાનું કહ્યું છે:-

(૧) અત્યારે કલિકાળમાં, દેશ, કાલ, દ્રવ્ય, કર્તા, કર્મ અને મંત્ર આ સાધન ષટક (છ સાધનોનો સમુહ)થી ધર્માદિ ચાર અલૌકિક પુરુષાર્થો સાધી શકાતા નથી. કલિના પ્રભાવથી, એ છ યે સાધનોનો પ્રભાવ નષ્ટ થઈ ગયો છે. એ કારણે ભક્તોના, દેશકાલ આદિ એ છ યે છ સાધન રૂપે, પ્રભુએ પોતે જ બનવું પડે છે. અને જીવના ચારેય પુરુષાર્થ રૂપ પણ કૃષ્ણે જ બનવું પડે છે. આમ જીવનો દેશકાલ આદિ છ યે સાધનરૂપ અને ધર્મ અર્થ આદિ ચારેય અલૌકિક પુરુષાર્થ રૂપ પ્રભુ જ છે, એવું આ ગ્રંથમાં કહ્યું છે.

પરિસ્થિતિ આ પ્રમાણે હોવાથી, ભગવદીયોએ દેશાદિ છ સાધનો સિદ્ધ કરવાની અને ધર્માદિ ચારેય પુરુષાર્થોની પ્રાપ્તિ કરવાની મનોવૃત્તિ ન રાખવી. એવું સમજાવવા માટે છ અને ચાર મળી દશ શ્લોકોમાં તે બધાની બિન અસરકારકતા બતાવી છે. અને તે દશેદશ બિન અસરકારક હોવાથી, કૃષ્ણ એવ ગતિર્મમ શબ્દો દ્વારા, એ દશેનો સમાવેશ, કૃષ્ણનિ ગતિ

પામવામાં થાય છે એવી આજ્ઞા કરવા માટે કૃષ્ણાશ્રયમાં દશ શ્લોકો છે.

(૨) ભગવદીયોએ કેવળ કૃષ્ણનો જ આશ્રય પામવાનો છે. તે કૃષ્ણનું સ્વરૂપ કેવું છે ? તો કહેવામાં આવ્યું છે કે કૃષ્ણ દશ વિધ લીલાઓનો કર્તા છે. એ દશજ લીલાઓ કઈ છે ? તો કે તે છે - સર્ગ, વિસર્ગ, સ્થાન, પોષણ, ઊતિ, મન્વંતર, ઈશાનુકથા, નિરોધ, મુક્તિ અને આશ્રય. જીવે દશ લીલા વિશિષ્ટ કૃષ્ણનો આશ્રય પામવાનો છે. એવી આજ્ઞા કરવા માટે. કૃષ્ણાશ્રયમાં દશ શ્લોકો છે.

(૩) જીવો (ભગવદીઓ) પણ દશવિધ છે. પ્રકૃતિના ત્રણ ગુણોના પરસ્પર સાથેના મિશ્રણથી, નવ પ્રકાર થાય. યથા :- સાત્ત્વિક-સાત્ત્વિક, સાત્ત્વિક-રાજસ, સાત્ત્વિક-તામસ; રાજસ-રાજસ, રાજસ-તામસ, રાજસ-સાત્ત્વિક; તામસ-તામસ, તામસ-રાજસ અને તામસ-સાત્ત્વિક. આ રીતે નવ પ્રકાર (મિશ્ર પ્રકાર) અને દશમો નિર્ગુણ એમ કુલ દશ પ્રકારના ભગવદીયો હોય છે. એ દશે પ્રકારના જીવોના (ભગવદીયોના) સેવ્ય એકમાત્ર શ્રીકૃષ્ણ જ છે એવી આજ્ઞા કરવા માટે, કૃષ્ણાશ્રયમાં દશ શ્લોકો છે.

(૪) પ્રાણો પણ દશવિધ છે. યથા-પ્રાણ, અપાન, વ્યાન, ઉદાન, સમાન, નાગ, કૂર્મ, કુકુલ, દેવદત્ત અને ધનંજય. આ દશવિધ પ્રાણો (પ્રાણ એટલે વાયુ) વડે જીવવું બધુ સાધી શકાય છે. એ રીતે કૃષ્ણ જ તમારું બધુ - ઐહિક અને પારલૌકિક બધુ-સાધી આપશે એવી આજ્ઞા કરવા માટે, કૃષ્ણાશ્રયમાં દશ શ્લોકો છે.

કૃષ્ણાશ્રય પામવા માટેનાં મુખ્ય છ સાધનોને આપણે સાધન ષટક નામથી ઓળખાવીશું. તેમાં સૌથી પહેલાં સાધન 'કાળ' છે. આમ તો એ છ યે છ સાધનો પુરુષાર્થ પ્રાપ્તિનાં સાધક મનાય છે; પરંતુ કલિકાલમાં તે બધાં

અસાધક બની ગયાં છે. એ છ માં મુખ્ય કાલ હોવાથી, સૌથી પહેલા શ્લોકમાં કાલનું અસાધકપણું નિરૂપીત કરવામાં આવ્યું છે. આચાર્યશ્રી કૃષ્ણાશ્રયના પ્રથમ શ્લોકમાં આજ્ઞા કરે છે-

સર્વ માર્ગેષુ નષ્ટેષુ કલૌચ ખલધર્મિણી ।
પાષંડ પ્રચુરે લોકે કૃષ્ણ એવ ગતિર્મમ્ ।।

અર્થાત્ : (૧) સર્વ માર્ગોનો નાશ થયો હોવાથી અને (૨) ખલ ધર્મવાળો કલિકાલ પ્રવર્તમાન હોવાથી અને (૩) બધા લોકો પાખંડી બની ગયા હોવાથી -

કૃષ્ણ એવ ગતિર્મમ - કૃષ્ણ જ મારો આશ્રય છે.

શ્રીમહાપ્રભુજી ભૂતલ ઉપરની તત્કાલિન પરિસ્થિતિનું વર્ણન કરે છે. (૧) કલિકાલ ખલધર્મી એટલે કે ખલતા (દુષ્ટતા) જેનો ધર્મ છે. એવો બની ગયો છે. (૨) ભૂતલ ઉપરના બધા જીવો પાખંડી બની ગયા છે (કલીના પ્રભાવથી) અને (૩) પ્રભુને પ્રાપ્ત કરવાના, કર્મ, જ્ઞાન, જપ, તપ, વૈરાગ્ય આદિ બધા માર્ગો લગભગ મૃતઃ પ્રાય બની ગયા છે - એવા આ સમય (કલિયુગ) તરફ દૃષ્ટિ જતાં, જીવે એવું વિશ્વાસપૂર્વક સ્વીકારી લેવું પડશે કે 'એક માત્ર શ્રીકૃષ્ણજ આશ્રય કરવા યોગ્ય છે.'

જુઓ તો ખરા કલિયુગની કેવી બલિહારી છે !-

(૧) કર્મમાર્ગ :- અનાસક્ત ભાવે કરેલાં કર્મોના માર્ગનું સ્વરૂપ બદલાઈ ગયું છે. આ પહેલાં અનાસકત ભાવે કર્મો કરીને પ્રભુ પ્રાપ્તિ કરી શકાતી હતી. પરંતુ હવે એ માર્ગ, સંસાર જ જેનું ફળ છે. એવા પ્રવાહ માર્ગનું સાધન બની ગયો છે. હવે તો ધર્મ કરો અને પ્રભુને નહીં, સાંસારિક વાસનાઓને પ્રાપ્ત કરો. આજે તો કર્મ માર્ગ, કાંચન, કીર્તિ, કામિની અને કાયિક સુખોને પામવાના સાધન તરીકેનો માર્ગ બની ગયો છે.

(૨) જ્ઞાન માર્ગ :- પણ પ્રભુ પ્રાપ્તિ થઈ શકતી હતી. પરંતુ હવે માયાવાદનો આશારો લઈને જ્ઞાનને કલુષિત બનાવી દેવામાં આવ્યું છે. સર્વં

ખલ્વિદં બ્રહ્મં ને બદલે 'જગત્ મિથ્યા' એવું જ્ઞાન આપવામાં આવે છે; અને એ રીતે, આ જગત્ બ્રહ્મનું ક્રીયાભાંડ (લીલાભૂમિ) હોવાની વાત ભુલાવી દેવામાં આવે છે. અને જગતને મિથ્યા કરાવીને તે દ્વારા ભક્તોનો આધાર છીનવી લેવામાં આવે છે. ભગવાનને માટે ભૂતલ ઉપર 'સંભવામિ' -પ્રકટ થવાની પ્રતિજ્ઞા પાળવાનું મુશ્કેલ બનાવી દેવામાં આવ્યું છે. (મિથ્યા છે જે એવા જગતમાં સત્ય છે જે એવા પ્રભુનો સંભવ-પ્રાકટય કેવી રીતે થાય !) આ રીતે જ્ઞાનમાર્ગ માયાવાદનો પર્યાય બની ગયો છે.

(૩) યોગમાર્ગ દ્વારા તેમાં યમ, નિયમ આદિ આઠેય અંગો સિદ્ધ કરીને તેના વડે ચિત્તવૃત્તિને સ્થિર બનાવી, તેના દ્વારા પ્રભુના સ્વરૂપને ધ્યાનમાં લાવીને પ્રભુ પ્રાપ્તિ કરી શકાતી હતી. પરંતુ હવે નિરિશ્વરવાદનું પ્રચલન કરીને, યોગમાર્ગનું મહત્ત્વ નષ્ટ કરવામાં આવ્યું છે.

(૪) ઉપાસના માર્ગ (વેદોક્ત ભક્તિમાર્ગ) માં પ્રભુની ઉપાસના કરીને પ્રભુની પ્રાપ્તિ કરી શકાતી હતી. પરંતુ હવે તેમાં પ્રભુને સ્થાને પ્રભુની વિભૂતિઓની ઉપાસના કરવામાં આવે છે. પરિણામે તેના દ્વારા વિભૂતિઓની અને નહીં કે પ્રભુની પ્રાપ્તિ કરી શકાય છે. અને તે પણ જો ઉપાસના સંપૂર્ણ શાસ્ત્રોક્ત પદ્ધતિથી કરવામાં આવે તો જ. આ રીતે ફલપ્રાપ્તિની દૃષ્ટિએ ઉપાસના માર્ગ પણ નકામો બની ગયો છે.

આ રીતે કલિકાલના પ્રભાવથી, પ્રભુપ્રાપ્તિના આ બધા મુખ્ય માર્ગો વિકૃત અને બિનઅસરકારક બની ગયા હોવાથી જીવે કૃષ્ણની ગતિ માગવી. અર્થાત્ કૃષ્ણભક્તિનો માર્ગ અપનાવવો એવું આપ કહો છો; તો શું એ માર્ગ ઉપર કલિકાલનો માર્ગ અપનાવવો એવું આપ કહો છો; તો શું એ માર્ગ ઉપર કલિકાલનો પ્રભાવ નથી પડયો ? આવો પ્રશ્ન કરનાર એમ પણ કહે છે કે ભક્તિમાર્ગીય જીવોને પણ કલિકાલે બાધ કર્યો જ છે. જુઓને તેવા જીવો પણ ગૃહાદિમાં આસક્ત હોય છે. અને લૌકિકી ક્રીયાઓ કરે છે. તેથી તેઓને પણ દોષ લાગે જ છે. તો પછી અન્ય માર્ગોની અપેક્ષાએ ભક્તિમાર્ગમાં ઉદ્ધારકપણું અને ફલસાધકપણું રહ્યું છે. એવું કેવી રીતે કહેવાય ? અને જો એ માર્ગ પણ

હવે લગભગ કર્મમાર્ગ જેવો જ બની ગયો હોય તો ભક્તિના આશ્રય રૂપ કૃષ્ણની ગતિને પ્રાપ્ત કરીને પ્રભુ પ્રાપ્તિ થઇ શકશે એવું શી રીતે કહેવાય ?

આ પ્રશ્નના સમાધાન અર્થે કહે છે કે, તમે કહો છો એવાં દુષણો અમને ભક્તિમાર્ગમાં દેખાતાં નથી. ભગવદીયો ગૃહાદિકના કાર્યો કરે છે. તેમ છતાં તેમની ગૃહાદિકમાં દેખાતી આસક્તિ તેમને માટે બંધનકારક બનતી નથી. ભગવદીઓની લૌકિક ક્રિયાઓ દેખાવમાં લૌકિકી હોય છે. પરંતુ વાસ્તવમાં તો તે બધી અલૌકિક હોય છે. કારણ કે તેમણે કરેલાં બધાં કાર્યો કૃષ્ણ પ્રિત્યર્થ કરવામાં આવે છે. ભક્તો ગૃહકાર્યો કરતા હોય છે. પરંતુ તે એટલા માટે કે તેનાથી લોકસંગ્રહ થાય. અને જો તેઓ એવા કાર્યો ન કરે તો તેઓ સામાન્ય જનસમુદાયની ટીકાના ભોગ બને, તેથી તેમના મનમાં ઉદ્વેગ થાય. પરિણામે ચિત્ત પરોવીને તેઓ પ્રભુની સેવા પણ ન કરી શકે. આથી પ્રભુસેવાની સિદ્ધિ અને લોકસંગ્રહની ભાવનાને અર્થે તેઓ એવાં કાર્યોક કાપટયેષુ કરે છે. એટલે કે દેખાડવા માટે કરે છે. તેથી તે બધા કાર્યો અલૌકિક છે. પ્રભુ પ્રિત્યર્થે કરેલાં કાર્યો, દેખાવે લૌકિક રૂપનાં હોવા છતાં, સ્વરૂપે તો અલૌકિક જ છે. તેથી ભક્તિમાર્ગના સાધકપણામાં અને ફલપ્રદાયકપણામાં કોઈ ન્યૂનતા આવતી નથી.

બીજું એ યાદ રાખવાનું કે કલિકાલ બીજા બધા માર્ગોના જીવો માટે ભલે બાધક હોય, ભક્તિમાર્ગના જીવો માટે તો તે સાધક છે. સાંભળો શ્રીશુક શું કહે છે, ''હે રાજન ! કલિકાલ દોષનો નિધિ છે. તથાપિ તેનામાં એક મહાન ગુણ સમાયેલો છે. અને તે એ કે કલિકાલમાં કેવળ કૃષ્ણ-કીર્તનથી જ મનુષ્ય કર્મનાં બંધનમાંથી છૂટે છે. અને મોક્ષપ્રાપ્તિ કરે છે.''

શ્રીશુકદેવજીનું બીજું કથન સાંભળો, ''હે રાજન ! સત્યયુગમાં નિરંતર વિષ્ણુનું ધ્યાન ધરવાથી, ત્રેતામાં યજ્ઞો વડે વિષ્ણુનું યજન કરવાથી અને દ્વાપરમાં વિષ્ણુની ઉપાસના કરવાથી જે ગતિ પ્રાપ્ત થાય છે તે ગતિ કલિકાલમાં કેવળ હરિ-નામ-સંકીર્તનથી પ્રાપ્ત થાય છે.

કલિકાલ, ભક્તિમાર્ગ કે જે પ્રપત્તિ (શરણ) નો માર્ગ છે. તેના ઉપર,

અસર ઉપજાવી શકતો નથી. તે ઉપર્યુકત વાક્યો ઉપરથી સમજાશે. તે એટલે સુધી કે કલિકાલમાં.

(૧) ભગવદીઓને ગૃહાદિક કાર્યો બંધનના કારણરૂપ બનતાં નથી.

(૨) ભગવદીઓ કૃષ્ણ સેવા કરે એને સેવા કરતાં જો તેનાથી, સમયસર વૈદિકી ક્રિયાઓ ન થાય અથવા વૈદિકી ક્રિયાઓ થાય જ નહીં, તો પણ તેમને તે બાબતમાં કોઈ પ્રત્યવાય લાગતો નથી.

(૩) પ્રપત્તિ માર્ગમાં નિષ્ઠાવાળા જીવોથી કદાચ આચારાદિક ન પળાય તો પણ તેમને ફલસિદ્ધિ થાય છે. શ્રીમદ્‌ભાગવત ૧૧-૨-૩૫ માં કહ્યું છે કે ''હે રાજન ! ભગવદ્‌ ધર્મોમાં આસ્થા રાખનારો ભગવદીય કયારેય પણ પ્રમાદિ બનતો નથી. એટલું જ નહીં તે આંખો મીંચીને દોડે તો પણ તે કયાંય ઠોકર ખાતો નથી; તેમ પડતો પણ નથી. (તે તો ફલસિદ્ધિ પામીને જ રહે છે.)

(૪) ભક્તિ પોતે જ સમસ્ત સિદ્ધિઓને પ્રાપ્ત કરાવી આપે છે. ભગવાને કહ્યું છે, ''સત્ય અને દયાથી યુક્ત ધર્મ, તથા તપથી મેળવેલ વિદ્યા પણ, જે લોકો મારી ભક્તિથી વિહીન છે એવા મનુષ્યોને સારી રીતે પવિત્ર કરી શકતાં નથી.'' આમ જો અચ્યુત (કૃષ્ણ)ની ભક્તિ વગરનું જ્ઞાન પણ શોભતું ન હોય તો શ્રીકૃષ્ણને અર્પણ ન કરાયેલું એટલે કે કૃષ્ણાર્પણ ન કરેલું હોય તેવું કર્મ તો ક્યાંથી જ શોભે ? ટૂંકમાં ભક્તિ વિનાનાં કર્મ, જ્ઞાન, યોગ, જપ, તપ વગેરે બધાં - કશું પણ સાધી શકતાં નથી. જો તેમને ભક્તિનો સાથ-સહકાર મળે તો તે ફલસિદ્ધિ કરાવી શકે. તેથી જ કહ્યું છે કે ભક્તિ જ સકલ સિદ્ધિઓનું જીવન છે.

(૫) ભક્તિ કેવલ પણ સર્વ સાધિકા છે; એટલે કે એકલી કૃષ્ણ ભક્તિ

પણ જીવનું બધુ સાધ્ય કરાવી આપનાર છે. ભાગવત ૧૧-૨૦-૩૨/૩૩ માં ભગવાને ઉદ્ધવજીને કહ્યું છે, ''હે ઉદ્ધવ ! કર્મકાંડ તપ, જ્ઞાન, વૈરાગ્ય, યોગ, દાન અને એવાં બીજાં પણ કલ્યાણનાં સાધનો દ્વારા જે જે સિદ્ધ કરી શકાય છે તે બધુ મારો ભક્ત અનાયાસે જ (કેવળ ભક્તિ દ્વારા) પ્રાપ્ત કરે છે.

(૬) ભક્તિ સર્વ સાધિકા છે. અને તે સ્વયં ફલરૂપા પણ છે. ભાગવત્ ૨-૧-૯ માં શ્રીશુક કહે છે, ''નિર્ગુણના આરાધક એવા મેં પણ પ્રભુની સગુણ લીલાથી આકર્ષાઈને ભાગવત ભણ્યું.'' અને ભાગવત ૧-૭-૧૦માં શ્રીશુક કહે છે. ''શ્રીહરિના ગુણો એવા મનમોહક છે કે આત્મામાં રમણ કરનારા જીવન મુક્તોને પણ પ્રભુમાં નિષ્કામ ભક્તિ કરવાની ઈચ્છા થાય છે.

એ સાચું છે કે કલિકાલના પ્રભાવથી (૧) પ્રભુને પ્રાપ્ત કરવાના, કર્મ, જ્ઞાન, વૈરાગ્ય, યોગ, તપ આદિ બધા માર્ગો કલુષિત થઈ ગયા છે અને (૨) લોકો ઉપર કલિકાલનો પ્રભાવ પાડવાથી લોકો પણ પાખંડી બની ગયા છે - તેમ છતાં, કલિનો પ્રભાવ, ભક્ત, ભક્તિ અને ભગવંત ઉપર પ્રતિકુલ ભાવ ન પડતાં, સાનુકુળ ભાવે પડે છે. તેથી આવી વિષમ પરિસ્થિતિમાં પણ કૃષ્ણ એવ ગતિર્મમ્ ।

આ રીતે કૃષ્ણાશ્રય ગ્રંથના પહેલા શ્લોકમાં આચાર્યશ્રીએ કાળનો પ્રભાવ વર્ણવ્યો છે. કાળ એટલે કલિકાળ. એનું સ્વરૂપ કેવું છે ? તો કહે છે કે ખલધર્મી છે. તેથી બહારથી તે સારો દેખાય છે. પરંતુ અંદરથી તે પાખંડી અથવા દુષ્ટ છે. એવા એ કલિકાળના પ્રભાવથી પ્રભુ પ્રાપ્તિના બધા માર્ગોમાં પાખંડ વ્યાપિ જતાં, ધર્મમાર્ગો તરીકેની તેમની અસરકારકતા નષ્ટ થઈ ગઈ છે. બધા માર્ગોના ધર્માચાર્યો અને તેમના અનુયાયિઓમાં પણ પાખંડ વૃત્તિ ઘર કરી ગઈ છે. સત્યયુગ, ત્રેતા કે દ્વાપર હોત તો, કાળ શુદ્ધિને કારણે પણ, પ્રભુપ્રાપ્તિનો કોઈને કોઈ માર્ગ મળી રહેત. પરંતુ કલિકાળમાં તેમ બનવું અશકય બની ગયું છે.

આથી નિ:સાધન, નિ:સહાય અને નિરાધાર બનેલા જીવોને માટે કૃષ્ણની ગતિ યાચવા સિવાય બીજો કોઈ માર્ગ બાકી રહ્યો નથી. વિવેકધૈર્યાશ્રયમાં શ્રીમહાપ્રભુજીએ આ જ વાત કહી છે – ''કલૌ ભક્ત્યાદિ માર્ગદો હિ દુ:સાધ્યા ઈતિ મે મતિ:''

સાધન ષટકનું બીજું સાધન છે દેશ. કોઈ કહેશે કે પવિત્ર દેશોમાં સ્થિતિ કરવાથી પણ ધર્માદિ પુરુષાર્થોની સિદ્ધિ થઈ શકે. તો પછી તમે એવું શા માટે કહો છો કે અત્યારે પવિત્ર ગણાતા દેશો પણ પુરુષાર્થ–સાધક રહ્યા નથી. આવી શંકાના સમાધાન અર્થે શ્રીમહાપ્રભુજી આજ્ઞા કરે છે –

મ્લેચ્છાક્રાન્તેષુ દેશેષુ પાપૈકનિલયેષુ ચ ।
સત્પીડા વ્યગ્ર લોકેષુ કૃષ્ણ એવ ગતિર્મમ્ ।।

અર્થાત્ : ભારતના અંગ, બંગ, સિંધ આદિ બધા દેશો મ્લેચ્છોથી ઉભરાયેલા હોવાથી તથા તે બધા પાપાચારનાં સ્થાન બની ગયા હોવાથી અને તે અંગેની પીડાથી ત્યાંના સત્પુરુષો વ્યગ્ર બની ગયા હોવાથી, કૃષ્ણ એ જમારી ગતિ (આશ્રય) હોજો.

શ્રીમહાપ્રભુજીના ભૂતલ નિવાસ દરમ્યાન, આખું ભારત મ્લેચ્છોની એડી નીચે કચડાઈ રહ્યું હતું. ભારતનાં બધા દેશો ઉપર મુસલમાનોનું આધિપત્ય જામી ગયું હતું. તે બધા વિદેશીઓ મૂર્તિમાન પાપ હતા. અને ભારતના બધા પ્રદેશો પાપી મ્લેચ્છોનાં નિલય (નિવાસસ્થાન) બન્યાં હતા.

હવે કદાચ કોઈ એવું પૂછે કે તે સમયે, એ બધા પ્રદેશોમાં વણિક વૈષ્ણવો જેવા વ્યાપારી વર્ગના સારા લોકો પણ રહેતાં તો હશે ને ! તો પછી તે દેશમાં વસતા અન્ય પાપી લોકો સાથે આપણે શો સંબંધ ? ત્યાં આજ્ઞા કરે છે કે તેવા વણિક આદિ લોકો પણ, ધર્માચરણ કરનાર લોકો ઉપર પડતું દુ:ખ જોઈને કિંકર્તવ્યમૂઢ બની ગયા હતા. અને પોતે પણ ધર્માચરણ કરવું કે ન કરવું તેનો નિર્ણય કરી શકતા ન હતા.

બીજા શ્લોકમાં, આચાર્યશ્રીએ દેશનો વિચાર કર્યો છે. કાળ એટલે

કલિકાળ અને દેશ એટલે ભારત દેશ. તે સમયે ભારત દેશ કેવો હતો ? તે મ્લેચ્છાક્રાન્ત હતો. વિધર્મીઓ આખા દેશમાં ફેલાઈ ચૂક્યા હતાં. સાધુઓ મ્લેચ્છ શાસકોના હાથે પીડાતા હતા; મ્લેચ્છ શાસકો તેમનાં જપ, તપ, ધ્યાન, યોગ કે ઉપાસનામાં વિઘ્ન નાખી રહ્યા હતા. આવા સમયે નિરાધાર, નિઃસાધન જીવોને કૃષ્ણની ગતિ યાચવા સિવાય બીજો કોઈ ઉપાય ન હતો.

સાધન ષટકનું ત્રીજું સાધન છે તીર્થો. ગંગા આદિ સઘળાં તીર્થો તો પુરુષાર્થ સિદ્ધ કરનારાં મનાયાં છે. તો પછી જીવે કેવલ આશ્રયની પ્રાર્થના શા માટે કરવી ? આ શંકાના સમાધાન માટે, ત્રીજા શ્લોકમાં, તીર્થક્ષેત્રો, પણ પુરુષાર્થ પ્રાપ્તિ માટેનું સાધકપણું ગુમાવી બેઠા છે એવું નિરૂપિત કરવામાં આવ્યું છે. સાધન ષટકમાં તીર્થો માટે દ્રવ્ય શબ્દોનો પ્રયોગ કરવામાં આવ્યો છે. એનું કારણ સમજી લેવું ઘટે. ગંગા, યમુના આદિ તીર્થ ક્ષેત્રોમાં આવેલ અમુક ચોક્કસ ભાગને જ (દા.ત. મથુરામાં વિશ્રામ ઘાટને; ગોકુલમાં ઠકુરાણી ઘાટને ગંગા ઉપર હરદ્વાર ક્ષેત્રને) તીર્થપણું આપવામાં આવ્યું છે. આખી યમુનાજી કે ગંગાજીને નહીં. તેથી, માત્ર તેટલા ભાગને જ આધ્યાત્મિક દેવતા (માહાત્મ્ય સ્વરૂપ) રૂપે તીર્થ માનવામાં આવે છે. તેથી તે દ્રવ્ય (પદાર્થ) કહેવાય.

તીર્થોનું અસાધકપણું બતાવતાં આપશ્રી કહે છે :-

ગંગાદિ તીર્થ વર્યેષુ દુષ્ટૈરેવાવૃતેષ્વિહ ।
તિરોહિતાધિ દૈવેષુ કૃષ્ણ એવ ગતિર્મમ્ ।।

અર્થાત : આ કલિકાલમાં ગંગા વગેરે શ્રેષ્ઠ તીર્થો દુષ્ટો વડે ઘેરાયેલાં છે. તેથી તેમનામાં રહેલું તેમનું આધિદૈવિક સ્વરૂપ તિરોહિત થઈ ગયું છે. એટલા માટે કૃષ્ણ જ મારી ગતિ થાઓ - કૃષ્ણ એવ ગતિર્મમ ।

અહીં કહેવામાં આવ્યું કે ગંગા આદિ, સર્વ તીર્થોમાં શ્રેષ્ઠ એવાં તીર્થો પણ દુષ્ટો વડે ઘેરાયેલાં છે. તો શું ત્યાં બ્રાહ્મણ જેવા પવિત્ર જીવો સ્થિતિ નહીં કરતા હોય ? આ શંકાનું સમાધાન કરતા કહ્યું છે કે

(૧) બ્રાહ્મણો તો ત્યાં રહે જ છે. પરંતુ તેમની, ત્યાંની સ્થિતિ કાયમની

હોવાથી અતિ પરિચયતાને કારણે તે તીર્થોમાં તેમની આદર બુદ્ધિ રહેલી નથી.

(૨) બ્રાહ્મણોનું ધ્યાન દાન-દક્ષિણા મેળવવા તરફ જ રહે છે. તેઓ ત્યાં એટલા માટે જ રહેતાં હોવાથી તેઓનું દુષ્ટપણું પણ સમજવું. તેમનામાં રહેલી ભગવદ્ બહિર્મુખતા અને નાસ્તિકતાનું નિવારણ, તીર્થો પણ કરી શકતાં નથી. શાસ્ત્રમાં કહ્યું છે કે જેમ ગંગા આદિ નદીઓ મદિરાના ઘડાને પવિત્ર કરી શકતી નથી, તેમ ભગવદ્ વિમુખ જીવને કોઈપણ પ્રાયશ્ચિત પવિત્ર કરી શકતું નથી. આથી સમજવું કે ભગવાનથી બહિર્મુખ થયેલા એવા એ લોકોને પવિત્ર કરવાની શક્તિ તીર્થોમાં પણ હોતી નથી.

જો એમ છે તો એક શંકા ઊભી થાય છે. અને તે એ કે તીર્થોમાં દોષ નિવારણની શક્તિ સ્વાભાવિકપણે હોય છે. અને જેમાં જે શક્તિ હોય તે શક્તિ તેનું કાર્ય કર્યા સિવાય રહેતી નથી. જેમ કે અગ્નિમાં બાળવાની શક્તિ છે. તે જેના સંપર્કમાં આવે તેને બાળે છે. તો પછી તીર્થો જેના સંપર્કમાં આવે તે બધાંને પવિત્ર કર્યા વગર તે કેવી રીતે રહે ?

આ શંકાના નિવારણ અર્થે કહ્યું છે કે તીર્થ એટલે તેનું આધિદૈવિક સ્વરૂપ. કલિકાલનો પ્રભાવ, અને મ્લેચ્છોથી આક્રાન્ત થવું - આદિ કારણોથી તીર્થોમાંથી તેમનું આધિદૈવિક (દૈવી રૂપ) સ્વરૂપ અંતર્હિત થઈ ગયું છે. અને હવે કેવળ તેમનું આધિભૌતિક સ્વરૂપ જ રહ્યું છે. આ રીતે જ્યારે તેમનું તીર્થપણું જ નષ્ટ થયું હોય ત્યારે તે તીર્થો લોકોને પવિત્ર કરવાની શક્તિ કયાંથી ધરાવે ?

અલબત્ત, ભગવદ્ભાવ સંયુકત કોઇ ભકત જીવ જો તીર્થમાં જઈને તેમાં સ્નાન કરે તો, કૃપા કરીને પ્રભુ, નિજ ભકતના કલ્યાણને અર્થે, તે તીર્થનું આધિભૌતિક સ્વરૂપ, તેનામાં પ્રકટ કરાવી આપે છે.

આ રીતે દ્રવ્ય રૂપ તીર્થોમાં પણ, સ્વતંત્ર રીતે (પોતાની સત્તાથી) પુરુષાર્થ સિદ્ધ કરવાનું સામર્થ્ય રહ્યું ન હોવાથી, જીવને માટે કૃષ્ણની ગતિ યાચવા સિવાય બીજો કોઈ માર્ગ રહ્યો નથી - કૃષ્ણ એવ ગતિર્મમ ।

આ રીતે ત્રીજા શ્લોકમાં તીર્થો વિષે કહેવામાં આવ્યું છે. ગંગાદિ તીર્થોનાં

ત્રણ સ્વરૂપોમાંથી, કેવળ આધિભૌતિક સ્વરૂપ જ રહ્યું છે. બાકીના બન્ને સ્વરૂપો આધ્યાત્મિક (તીર્થનું માહાત્મ્ય સ્વરૂપ) અને આધિદૈવિક (પ્રત્યક્ષ દેવ-દેવી સ્વરૂપ) સ્વરૂપો - તિરોધાન થઈ ગયાં છે. એનું કારણ એ કે તે બધાં મ્લેચ્છોથી આક્રાંત છે અને પાખંડીઓથી ઊભરાયેલાં છે. આથી જેનું કેવળ આધિભૌતિક સ્વરૂપ બાકી રહ્યું છે તેવાં તીર્થો પ્રભુ પ્રાપ્તિ કેવી રીતે કરાવી શકે ? તેવે સમયે દીનતાપૂર્વક કૃષ્ણની ગતિ યાચવા સિવાય બીજો કોઈ ઉપાય બાકી રહેતો નથી. કૃષ્ણ એવ ગતિર્મમ ।

સાધન ષટકનું ચોથું સાધન છે કર્તા. જો કર્તા સારો હોય એટલે કે કર્મ શુદ્ધ હોય તો તે સર્વ પુરુષાર્થની સિદ્ધિ કરાવી શકે છે. તો પછી તેનો નિષેધ કરીને, આશ્રય માટેની પ્રાર્થના જ શા માટે કરવી ?

આ શંકાના સમાધાન માટે, કર્મ-કર્તાઓનું સ્વરૂપ પણ પ્રભુ પ્રાપ્તિ માટેનું સાધકપણુ ગુમાવી બેઠું છે એવું કહેવામાં આવ્યું છે. યથા -

અહંકાર વિમૂઢેષુ સત્સુ પાપાનુવર્તિષુ ।
લાભપૂજાર્થ યત્નેષુ કૃષ્ણ એવ ગતિર્મમ ।।

અર્થાત્ : સત્ પુરુષો એટલે સારાં કર્મો કરનાર પંડિતો પણ અહંકારથી વિશેષ મૂઢ બન્યા છે. તેઓને પોતાના શાસ્ત્ર જ્ઞાનનું અભિમાન છે. ઉપરાંત તેઓ પાપીઓનું અનુસરણ કરનાર બન્યા છે. તેઓ સ્વલાભ અને માનપ્રાપ્તિ માટે પ્રયત્ન કરનારા બન્યા છે. એવે સમયે કૃષ્ણ જ મારી ગતિ થાઓ.

પંડિતોને અભિમાન થયું છે કે અમેજ શાસ્ત્રના જ્ઞાતા છીએ. એવા અહમ્‌ને ધારણ કરીને તેઓ બીજા કોઈને ગણકારતા નથી. આ રીતે તેમનું જ્ઞાન દુષિત થયું છે. પરિણામે તેમનાં કર્મો પણ દુષિત થયાં છે. તેઓ દ્રવ્ય લાભ અને માન-પ્રાપ્તિ માટે જ બધાં કર્મો કરે છે. તેઓ એટલા માટે યજ્ઞયાગાદિ કર્મો કરે છે કે તેમ કરતાં તેમને દ્રવ્ય લાભ થાય અને લોકોમાં તેમની પ્રતિષ્ઠા વધે. વળી તેઓ પાપી પુરુષોનું અનુસરણ કરે છે. પાપીઓનું અનુસરણ કરવાથી તેમનામાં - (૧) સંગજન્ય દુષ્ટતા અને (૨) અન્નજન્ય દુષ્ટતા આવે છે. તેમની આવી

સ્થિતિ હોવાથી તેઓ પ્રભુ પ્રાપ્તિ કરી કે કરાવી શકે તેવા રહ્યાં નથી. તેઓને ભગવદાશ્રય નથી. કીર્તિ અને કાંચન એ જ તેમનો આશ્રય છે. આ રીતે ભગવદાશ્રય વગરના બનેલા તે પંડિતો કશું સાધી ન શકે. તેથી કૃષ્ણ એવ ગતિર્મમ ।

ચોથા શ્લોકમાં કર્તાની ભ્રષ્ટતા વિષે કહેવામાં આવ્યું છે. સાચા ધર્માચાર્યો, સાધુ-સંતો અને વિદ્વાનો દુર્લભ બની ગયા છે. તે સમયે ઢોંગી, પાખંડી અને સ્વાર્થી મનુષ્યો સાધુ-સંતો અને ધર્માચાર્યોનો સ્વાંગ સજીને બેઠા હતા. તેમને તેમના શાસ્ત્ર જ્ઞાનનું અભિમાન હતું. તેઓ લાભ અને માનના ઈચ્છુક બનીને બેઠા હતા, ઈશ્વર અને ધર્મના નામે પાખંડને પોષતા હતા. તેઓ પાપીઓને અનુસરતા હતા. તેવે સમયે તેમની પાસે પ્રભુ પ્રાપ્તિ કરાવી આપવાની આશા કેવી રીતે રાખી શકાય ? અને જો ન રાખી શકાય તો કૃષ્ણ એવ ગતિર્મમ ।

સાધન ષટકનું પાચમું સાધન છે મંત્ર. શાસ્ત્રો કહે છે કે મંત્રો દ્વારા ફલસિદ્ધિ થઈ શકે છે. તો પછી કૃષ્ણાશ્રયની યાચના કરવાની શી જરૂર છે ?

આ શંકાના સમાધાન માટે એવું કહેવામાં આવે આવ્યું છે કે મંત્રોની શક્તિ પણ, કલિના પ્રભાવથી નાશ પામી છે. અને તે (મંત્રો) પોતાનું સર્વ સાધકપણું ગુમાવી બેઠા છે. તેથી કૃષ્ણ એવ ગતિર્મમ ।

અપરિજ્ઞાન નષ્ટેષુ મન્ત્રેષ્વવ્રત યોગિષુ ।
તિરોહિતાર્થ દેવેષુ કૃષ્ણ એવ ગતિર્મમ ।।

અર્થાત્ : પરિપૂર્ણ જ્ઞાનના અભાવે મંત્રો નષ્ટ થઈ ગયાં છે. વળી તે, વ્રતપાલન ન કરનાર લોકો દ્વારા ઉચ્ચારાતા હોવાથી તે બધા મંત્રોના અર્થ અને દેવ તિરોહિત થયા છે. તેથી કૃષ્ણ જ મારી ગતિ થાવ.

વેદોમાં તથા નારદ પંચરાત્ર આદિ આગમોમાં જે મંત્રો કહેલા છે તે બધા, જે તે મંત્રના તાત્પર્ય, ફલ અને દેવતાના સ્વરૂપના જ્ઞાનના અભાવે, બિન અસરકારક બની ગયા છે. આ સમયે, વેદના મંત્રો નિયમપૂર્વક ભણાવાતા નથી. તેથી તેમનું સામર્થ્ય નાશ પામ્યું છે. તે ભણાવવાના કેટલાક પ્રાથમિક નિયમો

આ પ્રમાણે છે : ગુરુકુળમાં વાસ કરવો; બ્રહ્મચર્યનું પાલન કરવું; શુદ્ધ તન-મનથી મંત્રોનું રટણ કરવું; અનધ્યાનના દિવસોમાં ભણવું આદિ. પરંતુ અત્યારે આ બધા નિયમો પાળીને મંત્રો ભણાવાતા નથી. તેથી તે મંત્રોમાં પુરુષાર્થ સિદ્ધ કરવાનું સામર્થ્ય રહ્યું નથી. એટલા માટે કૃષ્ણ એવ ગતિર્મમ ।

પાંચમા શ્લોકમાં મંત્રોની અશુદ્ધિ અને અસાધકતા વિશે કહેવામાં આવ્યું છે. ઋષિ-મુનિઓએ આપેલા મંત્રો તો અમોઘ અને મહાશકિતશાળી હતા. તે ઘણાં અસરકારક હતા. પરંતુ ત્યારે તે મંત્રો પવિત્ર બ્રહ્મચારી શિષ્યોને, પવિત્ર વાતાવરણમાં, પવિત્ર ગુરુ દ્વારા અપાતા હતા. હવે જ્યારે મંત્રોના ભણનારાઓ અને ભણાવનારાઓ પણ અપવિત્ર બની બેઠા છે અને નિયમપૂર્વક વર્ણાશ્રમ ધર્મનું પાલન કરીને કોઈ એ મંત્રોને ગ્રહણ કરતું નથી ત્યારે તે મંત્રોમાંથી મંત્રોના દેવતા તિરોહિત થઈ ગયા છે. પરિણામે મંત્રોનું માહાત્મ્ય અને અસરકારકતા નાશ પામી ગયાં છે. મંત્રો ફળ આપતા બંધ થયા છે. એવે સમયે શ્રીકૃષ્ણની ગતિ યાચવા સિવાય બીજો કોઈ ઉપાય નથી; કૃષ્ણ એવ ગતિર્મમ ।

સાધન ષટકનું છઠ્ઠું સાધન છે કર્મ અને વ્રત અજ્ઞયાગાદિ કર્મો અને વ્રતો વડે ફલ સિદ્ધિ થઈ શકે છે. તો પછી કૃષ્ણાશ્રય કૃષ્ણની ગતિ-યાચવાની શી જરૂર છે ?

આ શંકાના સમાધાન માટે કહેવાયું છે કે કર્મો (વ્રતો પણ કર્મો જ છે) પણ ફલ સાધક રહ્યાં નથી. યજ્ઞયાગાદિ કર્મો અને વ્રતાદિ કાર્યો પણ શાસ્ત્રોક્ત રીતે થતાં નથી. એટલા માટે કૃષ્ણ એવ ગતિર્મમ ।

નાનાવાદ વિનષ્ટેષુ સર્વ કર્મ વ્રતાદિષુ ।
પાષંડૈક પ્રયત્નેષુ કૃષ્ણ એવ ગતિર્મમ ।।

અર્થાત્ : બધાં કર્મો અને વ્રતો જુદા જુદા વાદો વડે વિકૃત બની ગયાં છે. એવા વાદ કરનારાઓની મુખ્ય પ્રવૃત્તિ પાખંડ માટેની છે. તેથી કૃષ્ણ જ મારી ગતિ થાઓ.

અહીં કર્મો એટલે 'સોમયાગ' જેવાં યજ્ઞયાગ આદિ કર્મો. અને વ્રતો એટલે એકાદશી જેવાં વ્રતો. એ બધાં કર્મો અને વ્રતો વાદવિવાદના વમળમાં ફસાઈ ગયાં છે. કોઈ કહે છે કે આ રીતે કરો અને કોઈ કહે છે કે બીજી રીતે કરો. પરિણામે કર્મોની શુદ્ધતા જળવાતી નથી. તેથી તેઓ બિન અસરકારક થઈ ગયાં છે. ભારતમાં ઘણા વાદો ફેલાઈ ચૂક્યા હતા. જેવા કે –

(૧) શ્રીશંકરાચાર્યજીનો વાદ એવો છે કે બધો પ્રપંચ (જગત) મિથ્યા છે; અને વેદોનો પણ પ્રપંચમાં સમાવેશ થતો હોઈ, વેદો અને વેદોક્ત કર્મો પણ મિથ્યા છે. તેમ છતાં પ્રપંચને વ્યવહાર પુરતું માનવામાં આવે છે. તેથી વેદ અને વેદ વિહિત (વેદ દ્વારા માન્ય) કર્મોને પણ વ્યવહાર પુરતું પ્રમાણિત માનવાં. વાસ્તવમાં, એવાં કર્મો દ્વારા કશું કરવાનું કે કશું મેળવવાનું છે જ નહિં.

(૨) પૂર્વ મીમાંસાકાર મહર્ષિ જૈમિનીનો મત એવો છે કે જીવ પોતે કર્મમાં પ્રવૃત્ત થાય છે. તેનું કારણ જીવની પૂર્વ વાસના છે. તેથી જીવે કર્મો કરવાં જ જોઈએ. કર્મો દ્વારા તેને ફલસિદ્ધિ થાય છે. તેમના મત પ્રમાણે કર્મ સિવાય બીજું કશું (જ્ઞાન, ભક્તિ કે ઉપાસના) ફલ દાતા નથી. તેથી કોઈ પણ દેવતાની કૃપા સંપાદન કરવા અથવા તેમની કૃષ્ણ મેળવી ફલ પ્રાપ્ત કરવા માટે પણ કર્મ સિવાય બીજું કશું કરવાનું નથી. એટલે કે કર્મ જ ઉપાસ્ય છે; અને કર્મ જ ફલદાતા છે.

(૩) ન્યાયાચાર્ય ગૌતમની માન્યતા છે કે શાસ્ત્ર વડે પ્રમાણ અને પ્રમેય વગેરે સોળ પદાર્થોનું યથાર્થ જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરીને, તે જ્ઞાનનું શ્રવણ, મનન અને નિદિધ્યાસન કર્યા કરવાથી, આત્માનો સાક્ષાત્કાર થાય છે અને દુઃખોની આત્યંતિકી (અંતિમ) નિવૃત્તિ થાય છે અને એજ એક માત્ર ફલ છે, જેની કામના જીવે કરવી જોઈએ. તેથી ઈશ્વરની ઉપાસના કરવાની અથવા

ઈશ્વરને ફલરૂપ માનવાની કશી આવશ્યકતા નથી.

(૪) નિરીશ્વરવાદી સાંખ્યોનું કથન છે કે 'પ્રકૃતિ અને તેના વિકારોની ઉપાધિનો વિલય કરી દઈને, પુરુષે પોતાના સ્વરૂપમાં સ્થિતિ કરવી, એ જ અંતિમ ફલ છે. અને ભગવાન જેવું કશું જ છે જ નહીં.

આ અને આવા બીજા વાદોએ શાસ્ત્રોક્ત કર્મોનો નાશ કર્યો છે. તે દરેક વાદીઓએ પોતપોતાની રીતે અલગ અલગ કર્મ સૂચવ્યા છે. તેથી કયું કર્મ કરવું તેની ઉલઝણમાં જીવ પડી જાય છે. તેથી તે કોઈ કર્મ યોગ્ય રીતે કરી શકતો નથી. એટલા માટે કર્મો પણ ફલોત્પાદક રહ્યાં નથી.

હકીકતમાં વેદોમાં અને શાસ્ત્રોમાં અનેક એવા વાકયો (વચનો) છે કે જે આ બધા વાદોને નિરર્થક બનાવી દે છે. પરંતુ તે માટે વેદોના પ્રામાણ્યને સ્વીકારવું પડે. એવા કેટલાંક વાક્યો આ પ્રમાણે છે :

(૧) આ બધુ પુરુષ જ છે.

(૨) તે ભગવાન સર્વને વશમાં રાખનાર છે. અને તે જ બધા ઉપર શાસન કરનાર છે,

(૩) પ્રપંચ (જગત) બધું બ્રહ્મ રૂપ છે. અને તેથી તે સત્ય છે; અને પ્રપંચમાં કરેલાં કર્મો પણ સત્ય છે.

(૪) હે અર્જુન ! હું જ સમગ્ર જગતની ઉત્પત્તિનું કારણ છું.

(૫) ભગવાન જ બધાના ફલદાતા છે; કારણ કે જે સર્વનો નિયામક હોય તે જ સર્વનો ફલદાતા હોઈ શકે.

(૬) બ્રહ્મનો આકાર આનંદ છે. બ્રહ્મ આનંદકાર હોઈ તે ફલરૂપ છે. આદિ.

આ બધાં વેદ ગીતા તથા શાસ્ત્રોનાં વાકયો છે. અને તે બધાં વાક્યો શ્રૌત (શ્રુતિના) સિદ્ધાંતને અનુકુળ છે. પરંતુ શાંકર, જૈમિની, સાંખ્ય અને નૈયાયિકોના મતોને અનુકુળ નથી.

આ રીતે અનેક વિધ વાદો વડે, કર્મોનો વિનાશ ઉપદેશવામાં આવ્યો છે.

અને તેનાથી વ્રતોનો વિનાશ શી રીતે થયેલો છે તે પણ ઉપદેશવામાં આવ્યું છે. જેમ કે કેટલાક વાદીઓ એકાદશી આદિ વ્રતને પણ દશમી વગેરેના વેધથી યુક્ત ગણાવે છે. પરંતુ તેમ કરવાનો શાસ્ત્રમાં નિષેધ છે. આ રીતે વ્રતો પણ વિનિષ્ટ થયાં છે. અને કર્મો પણ ફલસાધક રહ્યાં નથી. તેથી કૃષ્ણ એવ ગતિર્મમ ।

છઠ્ઠા શ્લોકમાં વિવિધ વાદો વિષે વિચારવામાં આવ્યું છે. ચોમાસામાં જેમ અનેક બિલાડીના ટોપ ફૂટી નીકળે છે તેમ શ્રુતિના વાદની વિરુદ્ધ, શ્રીશંકરનો માયાવાદ, જૈમિનીનો પૂર્વ મિમાંસાવાદ એટલે કે યજ્ઞાદિ કર્મોની ફલ સાધકતાનો માર્ગ, નૈયાયિકોનો સોળ પદાર્થોના જ્ઞાન દ્વારા થતા આત્માના સાક્ષાત્કારનો વાદ, નિરીશ્વરવાદી સાંખ્યોનો નિરીશ્વરવાદ આદિ અનેક વાદો ફુટી નીકળવાથી તેમના દ્વારા પ્રેરિત : કર્મો, વ્રતો અને નિયમો, એક બીજાથી એવાં અને એટલાં વિરુદ્ધ બતાવવામાં આવ્યાં છે કે કો'ના ઉપર કેટલો વિશ્વાસ રાખવો તે નિશ્ચિત કરવાનું કાર્ય જીવ માટે મુંઝવણભર્યું બની ગયું છે. એવે સમયે શ્રીકૃષ્ણની ગતિ ઈચ્છવા સિવાય, જીવ પાસે, બીજો કોઈ ઉપાય કે સાધન રહ્યું નથી.

આ રીતે સાધન ષટક (છ સાધનો) બિન અસરકારક તથા બિન ફલોત્પાદક છે એવું નિરૂપણ કરવામાં આવ્યું. આવી પ્રવર્તમાન પરિસ્થિતિમાં સાધન રહિત બનેલા જીવે શું કરવું ? તો કહ્યું કે તેણે કૃષ્ણને જ પોતાની ગતિ એટલે કે પોતાનો આશ્રય બનાવી લેવો. આનું નામ કૃષ્ણાશ્રય.

આ રીતે જ્યારે શ્રીમહાપ્રભુજીએ તત્કાલિન પરિસ્થિતિને આવી વિષમ અને જીવની આધ્યાત્મિક ઉન્નતિના માર્ગમાં બાધારૂપ જોઈ, ત્યારે, આપશ્રીએ, મુંઝાઈ ગયેલા છતાં પ્રભુ પ્રાપ્તિના ઈચ્છુક એવા જીવોને એક એવો માર્ગ બતાવ્યો કે જે બાહ્ય સાધનો ઉપર નિર્ભર ન હોય; તેમ છતાં પૂરેપુરો અસરકારક હોય, એ માર્ગ તે પુષ્ટિમાર્ગ; **એ છે કૃષ્ણ કૃપાનો માર્ગ. તેમાં છે કેવળ કૃષ્ણના અનુગ્રહની જરૂર; નહીં સાધનની જરૂર; નહીં જપ, તપ, ધ્યાન, કીર્તન, ભજન આદિ કોઈ ઉપકરણની જરૂર. સ્વામી શ્રીકૃષ્ણ કૃપા કરે અને જીવ પ્રભુ પદની પ્રાપ્તિ કરે, એવો માર્ગ.** અને તે માટે જીવે કશું કરવાનું નહીં; તેણે તો માત્ર

સંપૂર્ણ દીનતાથી, પ્રભુની શરણાગતિ યાચવી. તેણે કહેવું, ***''પ્રભુ ! આવા વિષમ સમયે મને આપને શરણે રાખો; મને આપની ગતિ આપો. આપજ મારો એક માત્ર આધાર છો.''*** કેટલો સાદો અને સરળ છતાં સચોટ માર્ગ !

જીવે કૃષ્ણનું શરણ ગ્રહ્યું; તેનો આશરો લીધો; તેને પોતાનો સ્વામી માન્યો. પછી તેની શી મજાલ કે તે તમારો હાથ છોડે ! ન જ છોડે. પરીક્ષા માટે સૂરદાસનો હાથ છોડયો તો ખરો; પરંતુ, પછી તે તરત જ પાછો પકડી લેવો પડયો. જીવે તો કેવળ એટલું બોલવાનું ***''શ્રીકૃષ્ણઃ શરણં મમ''*** જીવે કેવળ એટલી ઝંખના કરવાની - ***''કૃષ્ણ એવ ગતિર્મમ ।''*** અને પછી બીજું શું કરવાનું ? બીજું કશું નહીં કરવાનું.

અલબત્ત એને જે બોલવાનું છે, જે ઝંખવાનું છે તે તેણે સાચા દિલથી, પૂરી શ્રદ્ધા અને વિશ્વાસથી બોલવાનું છે. તેણે સાચા દિલથી પ્રભુનું શરણ સ્વીકારવાનું છે; કચવાતે મને નહીં. **શરણ તો શ્રીકૃષ્ણનું; ગતિ તો શ્રીચરણોમાં.** અટલ શ્રદ્ધા અને પૂર્ણ વિશ્વાસથી તેનું શરણ સ્વીકારો એટલે તે તમારો બની જશે. નિઃસાધન, નિરાધાર, અને સદોષ એવા તમને તે પોતાનો આધાર આપશે. તેનું નામ જ તમારે માટે સાધનરૂપ બનશે. તેના નામ વડે જ તેની પ્રાપ્તિ શકય બની જશે. તમારા દોષોની નિવૃત્તિ થશે; તમને તેની ગતિ મળશે.

આટલું કર્યા પછી, જીવે કર્મમાર્ગીય પુરુષાર્થોને છોડીને, પુષ્ટિમાર્ગીય પુરુષાર્થોને સિદ્ધ કરવાના છે. પુષ્ટિમાર્ગીય પુરુષાર્થો પણ ચાર છે - ધર્મ, અર્થ, કામ અને મોક્ષ. શ્રીમદાચાર્યચરણે સાતથી દશ શ્લોકમાં એ ચાર પુરુષાર્થોનો નિર્દેશ કર્યો છે. અને આજ્ઞા કરી છે કે એ ચારે અલૌકિક પુરુષાર્થો કૃષ્ણાશ્રય (કૃષ્ણના આશ્રય) માં સમાઈ જાય છે. કૃષ્ણનો આશ્રય મળે એટલે તમારા ધર્મ, અર્થ, કામ અને મોક્ષ એ ચારે અલૌકિક પુરુષાર્થોની પ્રાપ્તિ તમને આપોઆપ થઈ જશે.

મારા ગુરુદેવ આજ્ઞા કરે છે કે ભગવદીઓના ધર્માદિ ચતુર્વિધ પુરુષાર્થો રૂપ ભગવાન પોતે છે. તેથી જીવે ભગવદાશ્રય પ્રાપ્ત કરવા સિવાય બીજો કોઈ પુરુષાર્થ (પ્રયત્ન) ન કરવો. ભગવદાશ્રયની પ્રાપ્તિ થતાં ભગવદીયના ચારે

અલૌકિક પુરુષાર્થોની પ્રાપ્તિ થઈ જ શકે.

ભગવદીયોના એ ચતુર્વિધ પુરુષાર્થોમાંથી, ભગવાન તેમના ધર્મ પુરુષાર્થ રૂપે કેવી રીતે બને છે તે બતાવવા માટે આચાર્યશ્રીએ સાતમા શ્લોકમાં ભક્તિમાર્ગીય ધર્મ પુરુષાર્થનો નિર્દેશ કર્યો છે.

અજામિલાદિ દોષાણાં નાશકોઽનુભવે સ્થિતઃ ।
જ્ઞાપિતાખિલ માહાત્મ્યઃ કૃષ્ણ એવ ગતિર્મમ ।।

અર્થાત્ : (૧) અજામિલ આદિના દોષોના નાશકર્તા, (૨) ભક્તોના અનુભવમાં આવેલા અને (૩) સમગ્ર માહાત્મ્યના જ્ઞાપક (બીજાને જણાવનાર) એવા કૃષ્ણ જ મારી ગતિ થાઓ.

તમે જેની ગતિ વાંછો છો તે કૃષ્ણ કેવા છે ? અજામિલ, ગજેન્દ્ર, અહલ્યા આદિ જીવોએ તેમને પોતાના દોષનાશક રૂપે અનુભવ્યા છે. ભગવાને તેમના ઉપર કૃપા કરીને તેમના દોષોનો નાશ કર્યો, અને તેમનો ઉદ્ધાર કર્યો. અજામિલનો ઉદ્ધાર કરીને પ્રભુએ પોતાના ‘નામ માહાત્મ્ય’ ને પ્રકટ કર્યું છે. આ રીતે ધર્મ પુરુષાર્થની સિદ્ધિ (પાપ દૂર કરી પ્રભુ પ્રાપ્તિ કરાવી આપવી તે) પ્રભુ પોતે જ કરાવી આપે છે. તેથી, જ્યારે પણ દોષ ઉત્પન્ન થાય અથવા પોતાના દોષ જીવને સ્ફૂરે ત્યારે ભગવદીયોએ તે દોષના નિવારણ અર્થે શરણ ભાવનાજ કરવી. પ્રાયશ્ચિત આદિ ન કરવાં. આ છે જીવનો ધર્મ. આ રીતે પ્રભુ પોતે જ જીવ ધર્મ પુરુષાર્થ રૂપ બને છે.

કૃષ્ણાશ્રયના સાતમાં શ્લોકમાં શ્રીમદાચાર્યચરણ ભક્તિમાર્ગીય ધર્મનો નિર્દેશ કરે છે. જીવનો ધર્મ એક છે. અને તે છે જીવની નિઃસાધનતા અને દીનતાનો પ્રકટ એકરાર; જે અંતે ભગવદ્ શરણાગતિમાં પરિણમે છે.

લોકો કહે છે કે અજામિલ મહાપાપી હતો. (મને ખબર છે ત્યાં સુધી તેના જીવનનાં પહેલાં આશરે વીસ વર્ષ સુધી એટલે કે તેનું સ્ખલન (પતન) થયું ત્યાં સુધીનાં વીસ વર્ષ અને યમના દૂતો ભાગી ગયા પછીના આશરે બાર વર્ષ સુધી તે અણિશુદ્ધ પૂણ્યશાળી બ્રાહ્મણ તરીકે જીવ્યો છે. એને તમે ભલે

મહાપાપી કહો, હું નહીં કહું) તેનું સ્ખલન થયું. તે પાપની ઊંડી ગર્તા (ખીણ)માં ધકેલાઈ ગયો. તેણે ગણ્યા ગણાય નહિ એટલા પાપ કર્યાં એ વાત પણ સાચી છે. અને પછી યમના કરાળ કાળ સમા યમદૂતોને જોઈ, તેમનાથી ગભરાઈને, તેણે પોતાના નારાયણ નામના પુત્રને પોકાર કર્યો. તેનો નારાયણ નામનો પુત્ર તેનો બચાવ કરવા અસમર્થ હતો. તેનો પુત્ર તો તિનકાવત્ (તણખલું) હતો. પરંતુ તેને જેનું નામ આપવામાં આવ્યું હતું તે ભગવાન નારાયણ તો સર્વ સમર્થ, દેવોના પણ દેવ, કાળના પણ કાળ અને જીવના એક માત્ર આરાધ્ય સ્વામી હતા.

અજામિલના પુત્ર નારાયણે તો અજામિલને યમદૂતોના પાશથી ન છોડાવ્યો. પરંતુ ભક્તોના સ્વામી પુરુષોત્તમ નારાયણના પાર્ષદો અજામિલની વહારે ધાયા. અજામિલે તો 'જેમ ડૂબતો માણસ તણખલાને પકડે' તેમ અંતકાળે અને તે પણ નારાયણે નામ-સામ્યને કારણે અને કદાચ - ના, ના, કદાચ નહીં, ચોક્કસ - તેની નિઃસાધનતા અને નિરાધરતા જોઈને તેનો હાથ પકડી લીધો. યમદૂતો ચાલ્યા ગયા. અજામિલ જીવી ગયો. તેણે યમદૂતો અને વિષ્ણુના પાર્ષદો વચ્ચેનો સંવાદ સાંભળ્યો હતો. તે સાંભળી, પ્રભુ કૃપાથી, તેને સન્મતિ મળતાં, સન્માર્ગે ચાલીને અંતે તે કૃષ્ણની ગતિને પામ્યો. આવો છે નિઃસાધન જીવનો ધર્મ શરણાગતિ. 'કૃષ્ણ એવ ગતિર્મમ' આ શબ્દો અજામિલની બાબતમાં સાર્થક બન્યા. નિઃસાધન એવો અજામિલ, પોતાની નિઃસાધનતા અને કૃષ્ણના અનુગ્રહને આધારે કૃષ્ણની ગતિ પામ્યો. આવો છે પુષ્ટિમાર્ગીય ધર્મ. અને તે કૃષ્ણમાં સમાયેલો છે.

પછી આઠમાં શ્લોકમાં, ભગવાન, નિજ ભક્તોના અર્થ પુરુષાર્થ રૂપ કેવી રીતે બને છે તેનું નિરૂપણ કરવામાં આવ્યું છે.

પ્રાકૃતાઃ સકલા દેવા ગણિતાનંદકં બૃહત્ ।
પૂર્ણાનંદો હરિસ્તસ્માત્ કૃષ્ણ એવ ગતિર્મમ ।।

અર્થાત્ : બધા દેવો પ્રાકૃત છે. એટલે કે તેઓ બધા ત્રિગુણાત્મકા

પ્રકૃતિને આધીન છે. અને અક્ષર બ્રહ્મ ગણિતાનંદ છે એટલે કે જેનો આનંદ ગણી શકાય તેવા છે. જ્યારે સર્વ દુઃખોનો હર્તા, શ્રીહરિ (કૃષ્ણ) તો પૂર્ણાનંદ છે. તેથીતે હરિજ મારી ગતિ થાઓ.

બધા દેવોની ઉત્પત્તિ સત્વ અહંકારથી થયેલી હોવાથી તે બધા પોતાની પ્રકૃતિ (ત્રિગુણાત્મિકા માયા) ને આધીન છે. દેવોથી ઘણા ઊંચા સ્થાને અક્ષર બ્રહ્મ છે. પરંતુ તે ગણિતાનંદ છે. ગણિતાનંદ કેવી રીતે ?

નીરોગી, વેદ શાસ્ત્રનો જ્ઞાતા, શસક્ત અને બળવાન એવા નવયુવકને ચક્રવર્તી રાજ્ય પ્રાપ્ત થતાં તેને જે આનંદ થાય તે આનંદને મનુષ્યનો આનંદ ગણીને, તેને આનંદની ગણત્રી માટેનું એક એકમ ગણવામાં આવ્યું છે. એવા એક પરાર્ધ (એકડા ઉપર અઢાર મીંડા) માનવા આનંદને પ્રજાપતિ બ્રહ્માનો એક આનંદ ગણવામાં આવ્યો છે. અને બ્રહ્માજીના એક સો આનંદને અક્ષર બ્રહ્મનો એક આનંદ માનવામાં આવે છે. એમ અક્ષર બ્રહ્મનો આનંદ એકસો પરાર્ધ મનુષ્ય-આનંદ જેટલો છે. આવી રીતની આનંદની ગણત્રી તૈત્તરીય ઉપનિષદની 'બ્રહ્માનંદ વલ્લી' માં કરવામાં આવી છે.

પરંતુ તેથી પણ ઉપર પરબ્રહ્મ પરમેશ્વર શ્રીકૃષ્ણ છે. તેનો આનંદ ગણી શકાતો નથી. તેથી તેને અગણિતાનંદ કહેવામાં આવ્યા છે. પૂર્ણાનંદ છે. તે તો પરમાનંદ છે. જીવને દેવોનો આનંદ મળે તો શું ? અરે ! તેમને, અક્ષર બ્રહ્મનો આનંદ તેથી પણ શું ? જો તેમને, પૂર્ણાનંદ મળે તો જ તેમના અર્થ પુરુષાર્થની પ્રાપ્તી થઈ ગણાય. પરંતુ જીવને પૂર્ણાનંદ ત્યારે જ મળે જ્યારે તે કૃષ્ણની ગતિ પામે. તેથી સિદ્ધ થાય છે કે ભગવાન કૃષ્ણ નિજ ભક્તોના અર્થ પુરુષાર્થ રૂપ છે.

આ શ્લોકમાં ગણિતાનંદકં શબ્દ છે. ત્યાં ગણિતાનંદ સાથે 'ક' પ્રત્યય લગાડેલ છે. 'ક' પ્રત્યય ન્યૂનતાવાચક છે. જેમકે થોડો અને થોડોક. થોડોક એ થોડા કરતાં થોડો ઓછો છે. અહીં 'ક' પ્રત્યય લગાડવાનું તાત્પર્ય એવું સમજવાનું કે અક્ષર બ્રહ્મનો આનંદ પુરુષોત્તમના આનંદની અપેક્ષાએ ન્યૂન છે. તેથી સિદ્ધ થાય છે કે શ્રીકૃષ્ણ પૂર્ણાનંદ હોવાથી, તેના આશ્રયની પ્રાપ્તિ થતાં ભગવદીયનો અર્થ પુરુષાર્થ સિદ્ધ થાય છે.

આઠમા શ્લોકમાં ભક્તિમાર્ગીય અર્થનો નિર્દેશ છે. નિઃસાધન જીવને કયો અર્થ સાધવાનો હોય ? તેને શાની પ્રાપ્તિની ઈચ્છા હોવી ઘટે ? તેને જો કંઈ પ્રાપ્ત કરવાનું જ હોય તો તેણે શા માટે શ્રેષ્ઠ વસ્તુ પ્રાપ્ત ન કરવી ? જો તે અન્ય દેવોની ઉપાસના કરે તો તેઓ તેને તેની ઈચ્છિત વસ્તુની પ્રાપ્તિ કરાવી શકે છે. પરંતુ લખપતિ વધુમાં વધુ લાખ રૂપિયાની અને કરોડપતિ કરોડ રૂપિયાની પ્રાપ્તિ કરાવી શકે. પોતાની પાસે હોય તેથી વધુ કોઈ કેટલું આપી શકે ? એ બધા દેવતાઓ પ્રાકૃત છે. બ્રહ્માંડના વિલય સાથે તેમનો પણ વિલય થવાનો છે. તે સાથે તેમણે આપેલી વસ્તુનો પણ વિલય થવાનો છે. તેઓ પણ પોતાના ઉપાસકોને આનંદ આપી શકે તેમ છે. પરંતુ તેમનો આનંદ ઘણો ઓછો છે. તે મનુષ્યના આનંદ કરતાં અવશ્ય ઘણો વધારે છે. પરંતુ તેમનો આનંદ ગણી શકાય તેવો છે. ઈન્દ્ર, બ્રહ્મા આદિ દેવોનો આનંદ ગણત્રીની મર્યાદામાં આવે એટલો જ છે. તેથી તેઓ પોતે જેટલો આનંદ અનુભવી શકે તેટલો જ નિજ ઉપાસકોને આપી શકે તેમ છે. તેથી વધુ નહીં. દેવોથી પણ ઘણો વધુ આનંદ છે જેનો એવા અક્ષર બ્રહ્મનો આનંદ પણ ગણિતાનંદ છે.

જ્યારે શ્રીકૃષ્ણનો આનંદ પૂર્ણ આનંદ છે; તે અગણિતાનંદ છે. શ્રીકૃષ્ણનો આનંદ અનંત છે. તેમનો આનંદ પૂર્ણ છે. અને આધ્યાત્મિક ગણિત પ્રમાણે પૂર્ણમાંથી પણ પૂર્ણ જાય તો પણ પૂર્ણ રહે છે. એવા પૂર્ણાનંદ સ્વરૂપ શ્રીકૃષ્ણ નિજભક્તોને પૂર્ણાનંદની પ્રાપ્તિ કરાવી આપે છતાં પણ તેઓ પૂર્ણાનંદ સ્વરૂપે રહે છે. તો પછી અર્થ (પદાર્થ, સંપત્તિ આદિ)ની પ્રાપ્તિના ઈચ્છુક જીવે પ્રાકૃતિક દેવોની ઉપાસના કરીને મર્યાદિત આનંદ પ્રાપ્ત કરવા કરતાં, કૃષ્ણની ગતિ પ્રાપ્ત કરીને, અમર્યાદિત આનંદ શા માટે પ્રાપ્ત ન કરવો ? આવું વિચારીને જ જીવ ઝંખે છે – કૃષ્ણ એવ ગતિર્મમ. આવો છે પુષ્ટિમાર્ગીય અર્થ.

નવમાં શ્લોકમાં ભગવાન, નિજ ભક્તોના કામ પુરુષાર્થ રૂપ કેવી રીતે બને છે તેનું નિરૂપણ કરવામાં આવ્યું છે.

વિવેક ધૈર્ય ભક્ત્યાદિ રહિતસ્ય વિશેષતઃ ।
પાપાસકતસ્ય દીનસ્ય કૃષ્ણ એવ ગતિર્મમ ।।

અર્થાત્ : વિવેક, ધૈર્ય, ભક્તિ આદિથી રહિત અને એ ત્રણેનાં સાધનોથી પણ રહિત, અને પાપમાં આસક્ત તથા દરિદ્રી એવા મારી ગતિ શ્રીકૃષ્ણજ થાઓ.

આઠમા શ્લોકમાં પ્રભુના સ્વરૂપ (પ્રભુ પૂર્ણાનંદ છે એ તેનું સ્વરૂપ) નો વિચાર કરીને, આશ્રયનો ઉપદેશ કર્યો. હવે આ નવમા શ્લોકમાં, જીવના સ્વરૂપ (જીવ છે વિવેક ધૈર્ય ભક્તિથી રહિત, પાપાસક્ત અને દરિદ્ર. એ છે તેનું સ્વરૂપ) નો વિચાર કરીને આશ્રયનો ઉપદેશ આપવામાં આવે છે.

પ્રાર્થિતે વા તતઃ કિં સ્યાત્ ? પ્રભુઃ સર્વં નિજેચ્છાતઃ કરિષ્યતિ - આ પ્રમાણે સમજવું તેનું નામ વિવેક. ત્રિદુઃખ સહનં ધૈર્યમામૃતે એનું નામ ધીરજ. ભક્તિ સાધન રૂપા એવમ્ ફલરૂપા છે એવું સમજવું તેનું નામ ભક્તિ. જીવમાં આ ત્રણેનો અભાવ છે; તે ઉપરાંત તે પાપમાં આસક્ત બનીને બેઠો છે. વળી તે દરિદ્રી પણ છે. દરિદ્રી તે છે જેની પાસે કોઈ પણ પ્રકારની સાધન સંપત્તિ ન હોય. આવા એ નિઃસાધન જીવનો બેલી કોણ ? એવા જીવને એનો કામ પુરુષાર્થ કોણ સિદ્ધ કરાવી આપશે ? તો કહ્યું છે કે એવા નિઃસાધન, પાપાસક્ત અને વિવેક ધૈયાદિ રહિત જીવનો કામ પણ પ્રભુના આશ્રયમાં સમાયેલો છે. તેથી તેની બધી કામનાઓની પૂર્તિ 'કૃષ્ણ એવ ગતિર્મમ' માં સમાઈ જાય છે.

નવમા શ્લોકમાં પુષ્ટિમાર્ગીય કામનો નિર્દેષ છે. કામ એટલે વાસના તૃપ્તિ અથવા ઈચ્છાઓની પૂર્તિ. પુષ્ટિમાર્ગીય જીવોની કામના શી હોવી જોઈએ અને તે શી રીતે પ્રાપ્ત થઈ શકે ?

વામણો હોય અને આકાશે પહોંચવાની ઈચ્છા કરે તો લોકો તેના ઉપર હસે. પરંતુ એ તો લૌકિકમાં; પુષ્ટિમાં નહીં. પુષ્ટિ જીવ ભલેને વિવેક, ધૈર્ય અને ભક્તિથી રહિત હોય, પાપમાં ડૂબેલો હોય, દીન અને હીન હોય. છતાં પણ તેની કામના આકાશને આંબવા કરતાં પણ ઘણી ઊંચી (શ્રીકૃષ્ણને પહોંચવાની) હોઈ શકે છે. કેવી કામના ? આવી કામના; જેવી મારી કામના છે તેવી કામના સાંભળો. ***''જુઓ હું માગણી ગજા ઉપરવટની લઈને આવ્યો છું. તમન્ના તવ ચરણની રજ થવાની લઈને આવ્યો છું.''*** અને ભગવદ્ ઈચ્છાથી તે,

એ કામના સિદ્ધ કરી શકે છે. તેની એ કામનામાં-તેનો કામ પુરુષાર્થ સમાયેલો છે.

દશમા શ્લોકમાં, ભગવાન, નિજ ભક્તોના મોક્ષ પુરુષાર્થ રૂપ કેવી રીતે બને છે, તેનું નિરૂપણ કરવામાં આવ્યું છે.

સર્વ સામર્થ્ય સહિતઃ સર્વત્રૈવાખિલાર્થ કૃત્ ।
શરણસ્થ સમુદ્ધારં કૃષ્ણં વિજ્ઞાપયામ્યહમ્ ।।

અર્થાત્ : હે કૃષ્ણ ! આપતો સર્વ સામર્થ્યથી યુક્ત, સર્વ સ્થળે, સર્વ મનોરથોના પૂરક (પુરનારા) છો. તેથી હું (જીવ અથવા શ્રીવલ્લભ પોતે), શરણે આવનારનો સમ્યક્ ઉદ્ધાર કરનાર એવા આપને વિદીપ્ત કરું છું.

ભગવાન તો સર્વ સામર્થ્ય યુકત છે. તે જીવને ઈચ્છિત ફળ આપવાનું સામર્થ્ય, સર્વ કાળે, સર્વ સ્થળે ધરાવે છે. આવું સામર્થ્ય હોવા છતાં જો તે પોતાના આશ્રિતની રક્ષા ન કરે તો શું ? એવી શંકાનું નિરાકરણ કરવા માટે કહ્યું છે કે તે નિખિલ અર્થ કૃત પણ છે. એટલે કે જીવના બધા અર્થ પૂરા કરનાર છે. તેથી તે પોતાના આશ્રિતની રક્ષા જરૂર કરે. પરંતુ, આથી પણ વધુ નિર્ણયક્તા બતાવવા માટે શ્રીવલ્લભ આજ્ઞા કરે છે કે – તેથી હું 'શરણે આવેલાનો ઉદ્ધાર કરનાર અને એ રીતે તેનો મોક્ષ પુરુષાર્થ સિદ્ધ કરી આપનાર' એવા કૃષ્ણને વિનંતી કરું છું.

શ્રી વલ્લભ વિનંતી શા માટે કરે છે ? તે કહે છે કે વિનંતી એ જીવની દીનતાનું સુચક છે. પુષ્ટિમાર્ગનો એ નિગૂઢ સિદ્ધાંત છે કે ''જીવની દીનતા પ્રભુની કરૂણાને ખેંચી લાવવાનું સર્વોત્તમ સાધન છે. તેથી જીવે હંમેશા પ્રભુમાં દીનતાનો ભાવ રાખવો. દીનતા વડે જીવને પ્રભુના આશ્રયની સિદ્ધિ થાય છે અને થશે. એને જ જીવના મોક્ષ પુરુષાર્થની સિદ્ધિ કહેવાય.

દશમા શ્લોકમાં પુષ્ટિમાર્ગીય મોક્ષનો નિર્દેશ છે. પુષ્ટિ ભક્ત સારૂપ્ય કે સાયુજ્ય માગતો નથી. તે ઈચ્છે છે સ્વરૂપાનંદનું દાન. તે પોતાના સમર્થ સ્વામીના સ્વરૂપને પામી શકે તેમાં એનો મોક્ષ સમાયેલો છે. તેથી આચાર્યશ્રીએ

અહીં, ''સર્વ સમર્થ, સર્વ કામનાઓની પૂર્તિ કરનાર અને શરણે આવેલા જીવોનો ઉદ્ધાર કરનાર એવા પરબ્રહ્મ પરમાત્મા શ્રીકૃષ્ણને પ્રાર્થના કરી છે કે ***''હે નાથ ! મને તમારે શરણે રાખો.''*** **અને સ્વામી જીવને પોતાને શરણે લે એનું નામ જ** ***'પુષ્ટિમાર્ગીય મોક્ષ.'***

શ્રુતિ કહે છે, ''જીવ માત્રને દશ પ્રાણ હોય છે. અને આત્મા અગીયારમો હોય છે. જીવના દશ પ્રાણ જીવનું બધું સાધનારા હોય છે.'' એ જે રીતે કૃષ્ણાશ્રયના આ દશ શ્લોક ભગવદીયોનું બધુ સિદ્ધ કરી આપનારા છે, એવું શ્રીગુરુદેવે બધા ભગવદીય જીવોને સમજાવ્યું છે. અને પછી, જેમ અગીયારમો આત્મા, અક્ષય છે તેમ આ સ્તોત્રના પાઠથી મળતું ફળ અક્ષય છે એવું બતાવવા માટે, કૃષ્ણાશ્રયના આત્મારૂપ, આ અગીયારમાં શ્લોકમાં, આપશ્રી, આ સ્તોત્રના પાઠનું ફળ કહી બતાવે છે.

કૃષ્ણાશ્રયમિદં સ્તોત્રં યઃ પઠેત્કૃષ્ણ સન્નિધૌ ।
તસ્યાશ્રયો ભવેત કૃષ્ણ ઈતિ શ્રીવલ્લભોડબ્રવિત ।।

અર્થાત્: જે કોઈ આ કૃષ્ણાશ્રય સ્તોત્રનો પાઠ, કૃષ્ણની સમીપમાં કરશે, તે પાઠ કરનારનો આશ્રય, કૃષ્ણ થશે એવું શ્રીવલ્લભ કહે છે.

કૃષ્ણના સાન્નિધ્યમાં અથવા કૃષ્ણનું ચિંતન કરીને, અને કૃષ્ણનો આશ્રય પ્રાપ્ત કરવાના નિમિત્તે, જે કોઈ જીવ આ સ્તોત્રનો પાઠ કરશે તેનો આશ્રય કૃષ્ણ થશે. પરંતુ આ સ્તોત્રના પાઠનું ફળ શું ?

''કૃષ્ણાશ્રયની પ્રાપ્તિ'' એ આ સ્તોત્રનો પાઠ કરવાથી અનિવાર્ય રૂપે મળતું ફળ છે. કલિકાલના પ્રભાવથી જે સાધન ષટક બિન અસરકારક અને અસાધક બની ગયું છે, તે ષટકનાં બધાં છ યે છ સાધન કૃષ્ણનો આશ્રય મળતાં, અસરકારક બનશે અને તે ચારે પુરુષાર્થોનાં સાધક બની જશે, એમાં કોઈ શંકા નથી. વસ્તુતઃ એ ચારે પુરુષાર્થો પણ કૃષ્ણના આશ્રયમાં સમાયેલા છે.

મારા ગુરુદેવે, જીવના ચારેય અલૌકિક પુરુષાર્થોની પ્રાપ્તિ કૃષ્ણમાં જ

સમાયેલી છે. એવું વૃત્રાસુર ચતુઃશ્લોકીના ભાવાર્થ રૂપે કહ્યું છે –

ભક્તિમાર્ગે હરેર્દાસ્યં ધમોડર્થા હરિરેવ ચ ।
કામો હરિ દિદક્ષા ચ, મોક્ષઃ કૃષ્ણસ્ય સેવનમ્ ।।

એટલે કે ભક્તિમાર્ગમાં, ભગવાનનું દાસત્વ એ જ ધર્મ છે. અને એજ અર્થ પુરુષાર્થ પણ છે. પ્રભુનાં દર્શનની ઈચ્છા થવી એ જીવનો કામ છે. અને શ્રીકૃષ્ણનું સેવન (સેવા કરવી) એ મોક્ષ છે. અર્થાત ચારે પુરુષાર્થો રૂપે કૃષ્ણ પોતે જ છે.

શ્રીવલ્લભે કૃષ્ણાશ્રય સ્તોત્રનો પાઠ, કૃષ્ણની સન્મુખ બેસીને કરવાની આજ્ઞા કરી છે. અને એ રીતે એ પાઠ કરનારના ચારે પુષ્ટિમાર્ગીય પુરુષાર્થો સિદ્ધ થશે એવું કહ્યું છે. કારણ કે એ ચારેય પુરુષાર્થો કૃષ્ણના આશ્રયમાં સમાયેલા છે. આપશ્રીએ એવું પણ ભારપૂર્વક કહ્યું છે કે કૃષ્ણાશ્રયનો પાઠ કરનારને, શ્રીકૃષ્ણનો આશ્રય અવશ્ય મળી રહેશે. આ બાબતની બાંયધરી શ્રીમહાપ્રભુજી પોતે આપે છે.

કૃષ્ણાશ્રયનો પાઠ કરનારનો આશ્રય કૃષ્ણ પોતે થશે એવું શ્રીવલ્લભ વદે છે. એને શ્રીવલ્લભ જે કહે છે તેમ જ થાય છે. કારણ કે શ્રીવલ્લભ, કૃષ્ણના આસ્યાવતાર (વિભુ વદનાનલાવતાર) છે. તેઓ શ્રીકૃષ્ણના શ્રીમુખનું પ્રાકટ્ય છે. તેથી તેમની વાણી કૃષ્ણના શ્રીમુખની વાણી છે. તેથી તે અફર છે.

તેથી શ્રીવલ્લભનાં વચનોમાં સંપૂર્ણ શ્રદ્ધા રાખીને, તમારી નિત્ય સેવાના એક ભાગ રૂપે, કૃષ્ણાશ્રયનો પાઠ તમારા સેવ્ય ઠાકુરજીની સન્મુખ બેસીને અવશ્ય કરવા તમને (પુષ્ટિમાર્ગીય વૈષ્ણવ ભાઈ-બહેનોને) આ કૃષ્ણદાસી શાંતિની બે હાથ જોડીને અત્યંત દીન ભાવે કરેલી વિનંતી છે. જો તમે તમારા સેવ્ય સ્વરૂપ સમક્ષ કૃષ્ણાશ્રયનો પાઠ નિત્ય કરશો તો તમારા સ્વામી કૃષ્ણનો આશ્રય તમને હંમેશને માટે મળી રહેશે એવું મારા ગુરુદેવ શ્રીવલ્લભ કહે છે.

શ્રીકૃષ્ણાર્પણમસ્તુ.

– જય શ્રીકૃષ્ણ